

KATHOLIEKE HOGESCHOOL VIVES
Studiegebied Sociaal-Agogisch Werk

Opleiding Bachelor Sociaal Werk
Afstudeerrichting Maatschappelijk Werk
Promotor Henk Vandaele

Sociaal werk?

Een filosofische zoektocht naar de (on)mogelijkheid
van hedendaagse hulpverlening

VANBRABANT JONAS
Bachelorproef
22.987 woorden

Academiejaar 2015 - 2016

“Das Gesetz soll doch jedem und immer zugänglich sein.”

– Franz Kafka

Dankwoord

Dit werk mag dan wel de vrucht zijn van solitaire arbeid, het schrijven deed ik niet alleen. Daarom wens ik enkele mensen te bedanken die van ver of dichtbij betrokken waren bij deze bachelorproef.

Vooreerst gaat mijn dank uit naar Lotte T'Sjoen vanwege haar geloof in dit non-conformistische project en het lobbywerk dat erop volgde. Ik wens dan ook het studiegebied sociaal-agogisch werk van Vives Kortrijk te bedanken om, consequent met enkele competenties die ik bij haar verworven heb, mij toe te staan deze kritische opdracht met het nodige zelfvertrouwen te volbrengen.

Daarnaast wens ik ook het team van de afdeling psychose-, angst- en stemmingsstoornissen van AZ Groeninge te bedanken voor de vele formele en informele lessen die ik van hen geleerd heb, alsook om mij de vrijheid te hebben geven op zoek te gaan naar de hulpverlener die in mezelf verscholen lag. Voor de nobelheid van hun alledaagse werk kan ik enkel bewondering opbrengen.

In het verlengde daarvan wens ik mijn werkbegeleidster Nathalie Pattijn te bedanken om mij in te leiden in de markante maar ook warme wereld van de psychiatrie. Tevens richt ik mij tot Natalie Uyttenhove om mij gedurende de stage vertrouwd te maken met de contextuele hulpverlening. Hun immer constructieve feedback daagde mij uit om onbekende grenzen te ontdekken en verleggen.

Tevens wens ik Shirley Ovaere te bedanken om mij met haar collega's van het OCMW Kortrijk te ontvangen om deze paper te toetsen aan het praktijkveld. Ook mijn studiegenoten Sieglinde Iserbyt, Anthony Bommers, Janne Gabriel, Chelsey Caenepeel en Charlotte Vanhaverbeke leverden waardevolle stagegetuigenissen op die mijn boodschap kracht wisten bij te zetten.

Verder wens ik mijn vrienden Debora Plouy, Nona Lannoy en Robin Verougstraete te bedanken voor tijd die zij vrijgemaakt hebben om een kritisch klankbord te zijn voor mijn ideeën. Ook de talrijke dialogen met Bert Biesbrouck en Pieter Reuse dwongen mij ertoe enkele zaken scherp te stellen. Hun nalezingen kwam de stijl en duidelijkheid van dit werk bijzonder ten goede.

Ten slotte richt ik mij tot Luc Vanmarcke. Zijn colleges sociologie hebben me aangezet in een nieuw paradigma te denken, en ook de studiereis naar Istanbul zal me allicht niet snel ontgaan. Bovenal zou deze bachelorproef nooit tot stand gekomen zijn zonder de colleges en ondersteuning van Henk Vandaele. Consequent volgend uit zijn denken kwam een samenwerking tot stand die me mijn eerste stappen liet zetten in het verkennen van de wonderlijke wereld van de wijsbegeerte.

Met dank voor de vrijheid deze ideeën te mogen uitdragen.

Woord vooraf

Twijfel was een obstakel om mijn hogere studies aan te vangen met wijsbegeerte. Na talloze overpeinzingen besloot ik om mijn middelbare studies, met een stevig pakket aan wetenschappen en wiskunde, verder te zetten met hogere studies waarin het sociale centraal stond. Meer nog dan mijn nieuwsgierigheid om de zogenaamde *zachte* kant het spectrum te ontdekken, wilde ik mijn tijd in dit leven doorbrengen op een zinvolle wijze. Werken met mensen leek me daaraan te voldoen.

Nu, drie jaar later, draag ik sociaal werk een bijzonder warm hart toe. *Den Ipsoc* werd gaandeweg een thuishaven waar een sporadische sfeer van creativiteit, burgerzin, betrokkenheid en soms ook rebellie zorgden voor een gevoel van thuiskomen. Vooral de theoretische vakken stimuleerden mij om anders en kritischer na te denken over de menselijke kost van maatschappelijke problemen, en hoe dit begrepen kan worden. Ik leerde om, wat me nu evident is, vanuit *de mens* te denken.

Maar deze verademing kwam niet zonder verzuchting. Vaak leent de structurele aard van sociale problemen zich er niet toe om duurzame oplossingen te bieden. Dit staat in contrast met het dagelijkse streven van welzijnswerkers en hulpverleners om een verschil te maken. De kloof tussen 'het goede' *willen* en *kunnen* leidt tot een lastige, maar nobele mentale evenwichtsoefening. Mijn inziens is de sociaal werker een realist bij uitstek, maar het verbeelden mag hij of zij niet verleren.

Deze scriptie zie ik als een nederige poging om grootse problemen aan te kaarten. Reeds van voor het eerste woord geschreven was, had ik het gevoel iets kwijt te kunnen. Ik maak mij sterk dat dit schrijven – ondanks zijn gebreken – geen dode letter is. Het wil een bijdrage leveren aan een debat over hulpverlening in een vorm die zelden de norm is. Dit is voor mij het afsluiten van een warme periode, en een vooruitblik naar het onbekende dat komt. De sociale bewogenheid neem ik mee.

Dankwoord	i
Woord vooraf	ii
1. Inleiding – Sociaal werk in een kafkaëske situatie?	1
1.1 Situering	1
1.2 Probleemanalyse – een gelaagde problematiek	1
1.2.1 Microniveau	1
1.2.2 Mesoniveau	3
1.2.3 Macroniveau	5
1.3 Probleemstelling – een tweedimensionaal mensbeeld	7
2. Sociaal werk in een gekoloniseerde leefwereld	9
2.1 Van de <i>Frankfurter Schule</i> naar Habermas	9
2.2 Instrumenteel en communicatief handelen	10
2.3 Kolonisatie van de leefwereld.....	11
2.4 Gevolgen voor het sociaal werk	13
2.5 Naar een nieuw equilibrium?	16
2.6 Deelbesluit: een nieuw perspectief	18
3. Sociaal werk als biopolitieke actor	20
3.1 Naar een nieuwe wereldorde.....	20
3.2 Imperiale kritiek op Habermas.....	21
3.3 Hulpverlening als biomacht	23
3.4 Sociaal werk als reproductant	27
3.5 Een postmoderne sociale kwestie	29
3.6 Deelbesluit: het identiteitsconflict van sociaal werk	30
4. Psychiatrie en de moeilijkheid van de zuivere neurofysiologie	32
4.1 Dogmatische grondslagen	32
4.2 Over de praktische moeilijkheden	34
4.3 Kritische benadering	35
4.4 Voorbij de psychiatrische zombie.....	37
4.5 Deelbesluit: de beperktheid van de neurowetenschap in hulpverlening.....	39
5. Naar een relationeel mensbeeld	40
5.1 Het filosofische fundament van Buber	40
5.2 Nagy en de contextuele therapie.....	42
5.3 <i>Peer-to-peer</i> netwerken en <i>commons</i>	45
5.4 Een kritisch-ethisch perspectief.....	48
5.5 Deelbesluit: de relatie als mogelijkheid.....	50
6. Besluit – De (on)mogelijkheid van hulpverlening?	51

1. Inleiding – Sociaal werk in een kafkaëske situatie?

1.1 Situering

Een gevoel van onbehaaglijkheid kan zich al snel meester maken van wie vandaag probeert een maatschappelijk-actuele stand van zaken op te maken. Tegenstrijdige processen lijken zich te voltrekken; globalisering en nationalisering, ongekende welvaart maar gigantische besparingen, democratisering en radicalisering, vooruitgangsoptimisme en toekomst-pessimisme, et cetera. Het sociaal werk lijkt er midden in te vallen, maar staat er evenwel buiten. Bovendien laat de sector zich moeilijk definiëren en bekleden hulpverleners vaak een intermediaire positie tussen hulpvrager en opdrachtgever. De gehanteerde, of te hanteren, waarden en normen vallen moeilijk te omlijnen, waardoor het lastig is om de invloed van externe perspectieven een plaats te geven.

Om deze problematiek te begrijpen ga ik van start met een analyse. Dat doe ik voor de hulpverlening in het algemeen, en het sociaal werk in het bijzonder. Vanuit mijn persoonlijk referentiekader zal ik vaak spreken over psychiatrie, maar het is evident dat de aangekaarte problemen ook een invloed hebben op de andere doelgroepen die deze sector rijk is. Concreet zal ik de kwestie benaderen vanuit een sociologische invalshoek door drie niveaus af te bakenen; dat van de hulpverleners en hulpvragers op het microniveau, dat van de welzijns- en zorgorganisaties op mesoniveau en tot slot de ruimere maatschappelijke context op macroniveau. Door op een kritische manier enkele zaken scherp te stellen, poog ik een accurate probleemstelling te formuleren.

In de hierop volgende probleemanalyse doe ik een beroep op verschillende auteurs. Onder meer de Nederlandse welzijnswerker en filosoof Hans Achterhuis, psycholoog en psychoanalist Paul Verhaeghe, arts en theoloog Marc Desmet en psychiater Detlef Petry komen aan bod. Ik liet me ook in grote mate inspireren door de colleges van ethisch-zorgkundige en filosoof Henk Vandaele, evenals de visie van psychiater en gezinstherapeut Dirk De Wachter. Voor praktijkvoorbeelden zal ik voornamelijk verwijzen naar AZ Groeninge, waar ik op de afdeling psychose-, angst- en stemmingsstoornissen zes maanden stage als sociaal werker op de sociale dienst heb genoten.

1.2 Probleemanalyse – een gelaagde problematiek

1.2.1 Microniveau

We bekijken twee actoren van naderbij; de hulpverlener en hulpvrager en hoe die interageren. Daarbij geef ik een praktijkvoorbeeld en verwijs ik naar de actualiteit.

De manier waarop hulpverleners werken ondergaat een golf van professionalisering. Vanuit de idee dat - ook in een zorgcontext - kwantiteit boven kwaliteit gaat,¹ sluipen er “efficiëntienormen”² binnen met als gevolg dat de aard van het werk routineus wordt. Emotionele uitputting, in de vorm van “burn-out en depressie”, veruitwendigen de gevoelens van “machteloosheid en kwaadheid”, en zijn een stimulans om terug te grijpen naar een “zakelijke overlevingsstrategie”.³ Daardoor zijn hulpverleners meer bezig met zichzelf dan met de hulpvrager.⁴ Dit leidt tot een “zeer ongelijke relatie”⁵. Psychiater Petry wijst erop dat echte professionaliteit schuilt in een “goede individuele zorg”⁶, met een verantwoordelijke subjectiviteit en authenticiteit.⁷ Kunnen hulpverleners nog een zorg bieden waar ze zelf achter staan?

Terwijl uit onderzoek blijkt dat hulpvragers vaak op zoek zijn naar “warmte, vriendschap en erkenning”⁸ leert de praktijk ons dat beslissingen over zaken als een optimale “bedbezetting en ligduur”⁹ niet zelden de orde van de dag zijn. Hulpverleners worden belemmerd in het leggen van een participatief contact met de hulpvrager,¹⁰ waardoor die opnieuw geconfronteerd worden met dezelfde sociaaleconomische aspecten die hun problematiek mogelijks beïnvloed(en).¹¹ Dit in combinatie met een realiteit waar het “biomedisch denkkader”¹² vaak primeert, waardoor complexe probleemsituaties herleid worden tot een éénduidige diagnose, en mensen vervolgens achterblijven met een etiket om ten prooi te vallen aan stigmatiseringsmechanismen.¹³ De bonus schuilt echter in het gegeven dat de ‘patiënt’ ontschuldigd wordt,¹⁴ waardoor ‘de mogelijkheid uitgesloten is’ dat men in de problematiek zelf een aandeel heeft,¹⁵ en men allerminst aangespoord wordt om, vanuit een biopsychosociale blik, zaken aan te pakken. De hulpvrager wordt in zijn hoofdrol buitenspel gezet en zet zichzelf buitenspel.

De fenomenen professionalisering en neoliberalisering vinden elkaar in AZ Groeninges streven naar het (her)behalen van het *Joint Commission Internationale*¹⁶ kwaliteitslabel. Dat dit hen ook gelukt is,

¹ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven. Het persoonlijke verhaal van een psychiater over zijn patiënten*, Amsterdam, Ambo, 2011, p. 162.

² Burggraave R. & Vanlaere L., *Gekkenwerk. Kleine ondeugden voor zorgdragers*, Tiel, Lannoo, 2013, p. 41.

³ Ibidem, p. 10.

⁴ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk. Een kritiek van de andragogie*, Baarn, Ambo, 1984, p. 128.

⁵ Ibidem, p. 132.

⁶ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 102.

⁷ Ibidem, pp. 68, 194

⁸ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk*, p. 122.

⁹ Desmet M., *Liefde voor het werk in tijden van management. Open brief van een arts*, Tiel, Lannoo, 2009, p. 21.

¹⁰ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, pp. 70-71.

¹¹ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, Amsterdam, Bezige Bij, 2009, p. 220.

¹² Ibidem, p. 127.

¹³ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk*, p. 174.

¹⁴ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 37.

¹⁵ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk*, p. 94.

¹⁶ “JCI is een organisatie die internationale normen, de zogenaamde *JCI standards*, vastlegt op het vlak van zorgkwaliteit en patiëntveiligheid. Als inspectie door JCI aantoont dat het kwaliteitssysteem van de zorginstelling beantwoordt aan de

deelt men vol trots op hun website door onder meer te stellen dat men “bij de beste ziekenhuizen wereldwijd”¹⁷ behoort. Tijdens de controleperiode werden er anonieme steekproeven gehouden. Als gevolg liepen de collega’s er wat gestrest bij, en spendeerde men opvallend meer tijd aan protocollaire kwesties zoals nauwgezette registratie en het uitvoeren van zorgprocedures zoals strikt voorgeschreven. Het is geen verrassing dat er gedurende deze momenten minder tijd ging naar het contact met patiënten, wat op een psychiatrie toch tot de kerntaken behoort, of thans dient te behoren.

In een steeds groeiende drang naar informatie stijgt de administratieve druk, waarvan ook dit nieuwsartikel getuigt. De sociaal werkers van CAW¹⁸ Stimulas uit Kortrijk deden een symbolische actie door met een vlot een kruispunt te bezetten. “We stranden op een papierberg,” sprak de coördinator. “We verspillen onze tijd aan het invullen van gigantische reeksen rapporten, beleidsplannen en andere paperassen. Naast de papierberg is er de sluipende bureaucrativering. Het ergste is dat wij tijd inleveren voor ons echte werk, de hulpverlening.”¹⁹ De registratiemachine verhindert wat ze wil realiseren: kwalitatieve zorg.

Op microniveau valt de praxis van de hulpverlening ten prooi aan perverse effecten. De hulpverleners professionaliseren maar boeten in op hun medemenselijke kant, en de hulpvragers hun emotionele noden worden beschouwd als fysiologische symptomen. De interactie is van procedurele aard.

1.2.2 Mesoniveau

De actoren van het microniveau treffen elkaar aan op mesoniveau binnen de zorgorganisaties. We bekijken de managementcultuur en de dominantie van het biologische model. Ik kaart tevens de controverse aan rond een commercieel psychofarmakon dat op menige speelplaats aanwezig is.

Sociale instituties worden geconfronteerd met een drang naar meetbaarheid en “in geld kwantificeerbare termen”²⁰, wat ertoe leidt dat men verstrikt raakt in een “economisch-financiële en juridische jungle”²¹. Alhoewel management, ‘eerder dan een doel, slechts een middel dient te zijn’²²,

hoge eisen van de *JCI standards*, verleent *JCI* een ziekenhuisaccreditering. [...] *JCI* is wereldwijd actief en is een afdeling van de *Joint Commission USA* die al 50 jaar bestaat en die ongeveer 90 procent van de Amerikaanse ziekenhuizen accrediteert.” volgens UZ Leuven, *JCI-accreditering*, op 11-03-2015 via <https://www.uzleuven.be/jci>

¹⁷ AZ Groeninge, *Kwaliteit en patiëntveiligheid. Resultaat JCI-kwaliteitsaudit oktober 2013*, op 11-03-2015 via <https://www.azgroeninge.be/Pub/kwaliteit/JCI-kwaliteitslabel-2013.html>

¹⁸ Het Centrum Algemeen Welzijnswerk is een brede eerstelijnsdienst voor psychosociale problematieken met afdelingen in gans Vlaanderen.

¹⁹ Vanhee K., ‘Sociale sector wil meer tijd om mensen te helpen. Hulpverleners protesteren tegen groeiende papierberg.’, in *Het Nieuwsblad* 12-11-2010.

²⁰ Ibidem, p. 93.

²¹ Burggraave R. & Vanlaere L., *Gekkenwerk*, p. 125.

²² Desmet M., *Liefde voor het werk in tijden van management*, p. 31.

creëert men een cultuur waar begrippen als “systemen, doelen en efficiëntie”²³ overheersen, gekenmerkt door een constante ‘nodeloze verhoging’ op vlak van “controle- en evaluatiemechanismen”²⁴. Deze verzakelijking, kaderend in een streven naar “kortetermijnwinsten”²⁵, ontnemt bij de hulpverleners “hun roeping en het respect voor hun vakmanschap”²⁶ en schept voorzieningen die voor de hulpvrager “volstrekt ontoegankelijk”²⁷ zijn. Het cijferfetisjisme van de beleidsorganen verhindert, op een ‘angstvallige’ manier, evenwel de mogelijkheid tot het voeren van inhoudelijke debatten over onberekenbare problemen.²⁸ Alhoewel de meeste zorgorganisaties verenigingen zonder winstoogmerk zijn, behoort het ‘non-profit’ principe tot het verleden.

Binnen de psychiatrische sector waarschuwt Verhaeghe voor de *American Psychiatric Association* (APA), auteurs van de toonaangevende *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*²⁹ (DSM), als zijnde een “belangenvereniging” waarvan “meer dan de helft [...] op de loonlijst van Big Pharma³⁰ staat, en dit voor zeer omvangrijke bedragen”³¹. Mede door die verwevenheid van de wetenschap met de farmacologische industrie ontstaat een dominant biologisch perspectief. Echter, de effectiviteit van de (al jaren in opmars zijnde) antipsychotica is, los van de vele bijwerkingen, nog maar zeer de vraag.³² Vanuit de vaststelling dat het ‘categoriale karakter van de stoornissen door geen enkel onderzoek aan te tonen valt’, er ‘op vlak van diagnosestelling vaak overlap is’ en de bepaling ervan gebeurt op grond van ‘arbitraire afwegingen’ (zo zijn er ‘256 mogelijke manieren om te voldoen aan de borderline persoonlijkheidsstoornis’³³), kan er geconcludeerd worden dat de DSM de ware psychiatrie voorbij schiet.³⁴ Wie een sociaal-georiënteerde psychiatrie, overigens “op sterven na dood”³⁵, naar voor schuift wordt afgeschreven als “romantische wetenschapper”³⁶. Zorgorganisaties worden geconformeerd aan principes die men niet aanvaardt.

²³ Burggraave R. & Vanlaere L., *Gekkenwerk*, p. 129.

²⁴ Desmet M., *Liefde voor het werk in tijden van management*, p. 27.

²⁵ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 21.

²⁶ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 166.

²⁷ Ibidem, p. 97.

²⁸ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 222.

²⁹ American Psychiatric Association, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*, Arlington (VA), American Psychiatric Publishing, 2013. Voorgaande referentie verwijst naar de meest recente uitgave van het werk. In *Het einde van de psychotherapie* verwijst Verhaeghe naar de voorgaande editie (American Psychiatric Association, *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM- IV. (4th ed.)*, Washington DC, American Psychiatric Association, 1994.) De aard van het werk lijkt me echter onvoldoende gewijzigd om niet maar vatbaar te zijn voor de omschreven opmerkingen. In de Westerse wereld wordt dit handboek beschouwd als het standaardwerk in psychiatrische diagnostiek.

³⁰ Hier verwijst Verhaeghe naar een groep bedrijven die aan de top staan van de farmacologische industrie.

³¹ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, pp. 120-121.

³² Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 147.

³³ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 122.

³⁴ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 159.

³⁵ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 131.

³⁶ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 137.

Sporen van een neoliberale managementcultuur vinden we in het beleidsplan³⁷ van AZ Groeninge, de grootste zorginstelling van regio Kortrijk. Een voorbeeld hiervan is de keuze van drie van hun zeven jaarthema's; "inkomst optimalisatie", "kostenreductie" en "OTO (opname, transfer, ontslag)". Vrij geparafraseerd: meer doen, met minder, op kortere tijd. Dit alles voor een "versterkte marktpositie" d.m.v. de "uitgaven [...] efficiënter in te zetten" met "de focus [...] op een efficiënt verloop van het opnametraject, optimaliseren we opname, verblijf & transfers en ontslag van onze patiënten." Het is op zijn minst opvallend te noemen hoe dit ziekenhuis, allicht geen uniek geval, zich wil profileren naar de buitenwereld toe.

Dat psychofarmaca niet vrij staat van controversie bewijst het volgende. Methylfenidaat, beter bekend onder de merknaam Ritalin®, is een vaak gebruikt medicijn dat voornamelijk voorgeschreven wordt bij "met neurofarmaca volgepompte schoolkinderen die deels aan echte, deels aan ingebeelde concentratiestoornissen"³⁸ zoals Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD) of Attention Deficit Disorder (ADD) lijden. Ook studenten menen het 'studie-verbeterende' eigenschappen toe te schrijven. Chemische analyse leert echter dat het middel kan doorgaan als surrogaat voor speed of cocaïne. Ondanks de verslavende kenmerken wordt het nog steeds massaal voorgeschreven en vindt het bijgevolg moeiteloos zijn weg naar de speelplaatsen waar het middel kan uitgedeeld of (door)verkocht worden.^{39, 40}

Ook op het mesoniveau treffen we een belangrijke verschuiving aan. Zorgorganisaties worden niet langer geleid door hulpverleners, maar door managers met een neoliberale visie waarin niet-winstgevende of onberekenbare zaken taboe zijn. De medisch-wetenschappelijke discipline valt ten prooi aan, en wordt slaaf van, economische belangen, terwijl psychosociaal-georiënteerde visies gemarginaliseerd worden. De structurele aard van de micro-problematieken wordt zichtbaar.

1.2.3 Macroniveau

Zorgorganisaties, en bijgevolg ook de hulpverleners en hulpvragers, worden beïnvloed door de ruimere maatschappelijke context. We bekijken de verwevenheid tussen de marktwerking en het wetenschappelijk onderzoek, en hoe dit een impact heeft op de hulpverlening.

³⁷ AZ Groeninge, *Jaarplannen 2015. 7 jaarthema's*, via <https://www.azgroeninge.be/Pub/start/PDF/Beleidsplan-2015.pdf>

³⁸ Gabriel M., *Waarom we vrij zijn als we denken*, Amsterdam, Boom, 2016, p. 32.

³⁹ Redactie, 'Rilatine: bedoeld voor ADHD, gebruikt als 'kindercoke'', in *De Morgen* 01-10-15 via <http://www.demorgen.be/nieuws/rilatine-bedoeld-voor-adhd-gebruikt-als-kindercoke-b5d48b9e/>

⁴⁰ De druglijn, 'Is Rilatine een medicijn of een drug?', op 11-03-15 via <https://www.druglijn.be/drugs-abc/drugs-algemeen/veelgestelde-vragen/rilatine>

De komst van het neoliberalisme ging gepaard met het ontstaan van een “welzijnsmarkt”, waarbinnen zorgorganisaties - als “concurrenten” en via “welzijnsmarketing” - de “welzijnsbehoeften” van haar “klanten” dienen te bevredigen, maar ook zelf kunnen produceren.⁴¹ Psychiater Petry haalt uit naar de “kapitalistische markteconomie”⁴² waarin de psychiatrie is beland. De hulpvragers worden een economisch goed in een “technocratische marktideologie [...] waarbinnen voor hen geen enkele rol is weggelegd”, en de hulpverleners worden gereduceerd tot “gehoorzame schakels die abstracte richtlijnen [...] uitvoeren in het kader van meer [...] output”⁴³. Ook het ziekenhuis wordt een “zorgbedrijf” die zijn winst wil maximaliseren door middel van “overbodige behandelingen” met als gevolg een “exponentiële toename van diagnostische onderzoeken”.⁴⁴ Zorg is “big business”⁴⁵, in de Verenigde Staten goed voor een vijfde van het bruto nationaal product.

Terwijl in de premoderne tijd God nog als verantwoordelijke werd aanzien voor geestesziekten en andere kwalen, “[heeft de cartesiaanse filosofie], allicht samengaand met andere factoren, het pad naar het hedendaags vulgair materialisme voorbereid”⁴⁶. Populaire “wetenschapsfundamentalisten”⁴⁷ zoals Swaab⁴⁸ en Lamme⁴⁹ stellen op dogmatische wijze de hersenen verantwoordelijk voor complexe problematieken, en reduceren “het menselijk lichaam tot een machine”⁵⁰. “*Evidence based medicine* is het nieuwe toverwoord”⁵¹, en menswetenschappers gaan “meer in de neurobiologie en de genetica geloven dan de eigenlijke neurobiologen en genetici zelf”⁵². Vanuit het besef dat iedere methode zijn blinde vlek heeft, waarschuwt Desmet voor een “dictatuur van het meetbare”⁵³, waarbij men pretendeert “de totale werkelijkheid”⁵⁴ in kaart te kunnen brengen. Wanneer er bovendien bij onderzoek “enorme financiële belangen”⁵⁵ in het spel zijn, kan men zich afvragen of hier nu sprake is van een “*evidence based of evidence biased?*”⁵⁶ praktijk.

⁴¹ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk*, pp. 86-87.

⁴² Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 157.

⁴³ Ibidem, p. 166

⁴⁴ Verhaeghe P., *De neoliberale waanzin. Flexibel, efficiënt en... gestoord*, Brussel, VUBpress, 2012, pp. 26-27.

⁴⁵ Desmet M., *Liefde voor het werk in tijden van management*, p. 66.

⁴⁶ Vandaele H., *Ik? Brein, spook noch ding. Kritiek van de zuivere fysiologie*, Kalmthout, Pelckmans, 2014, pp. 52-53.

⁴⁷ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 55.

⁴⁸ Swaab, D., *Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot alzheimer*, Amsterdam, Atlas, 2010.

⁴⁹ Lamme V., *De vrije wil bestaat niet. Over wie er echt baas is in het brein*, Amsterdam, Prometheus, 2011.

⁵⁰ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk*, p. 170.

⁵¹ Verhaeghe P., *Het einde van de psychotherapie*, p. 145.

⁵² Ibidem, p. 55.

⁵³ Desmet M., *Liefde voor het werk in tijden van management*, p. 26

⁵⁴ Achterhuis H., *De markt van welzijn en geluk*, p. 179.

⁵⁵ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, pp. 151-152.

⁵⁶ Desmet M., *Liefde voor het werk in tijden van management*, pp. 24-25. Het betreft hier een woordspeling die de kern van het probleem raakt. Alhoewel het onmogelijk is de scherpzinnigheid van deze paradoxale uitspraak in ere te houden, zou ze vrij kunnen vertaald worden als “op objectieve of subjectieve wijze op wetenschappelijk bewijs gebaseerd?”.

Het neoliberalisme zorgt voor een radicale wijziging in de koers van de hulpverlening. De focus verschuift van welzijn naar welvaart. De verwevenheid met de hedendaagse dominante wetenschap is groot, waardoor haar objectiviteit in twijfel kan worden getrokken. De hulpverlening wordt hierdoor gedetermineerd waardoor ze een kwestie van berekening wordt waarbij hulpverleners overbodige financiële kosten zijn. Deze macro-fenomenen sijpelen door op meso- en microniveau.

1.3 Probleemstelling – een tweedimensionaal mensbeeld

Vanuit de opleiding sociaal-agogisch werk werd vaak verwezen naar de Internationale Definitie van het Sociaal Werk als zijnde richtinggevend voor de sector.

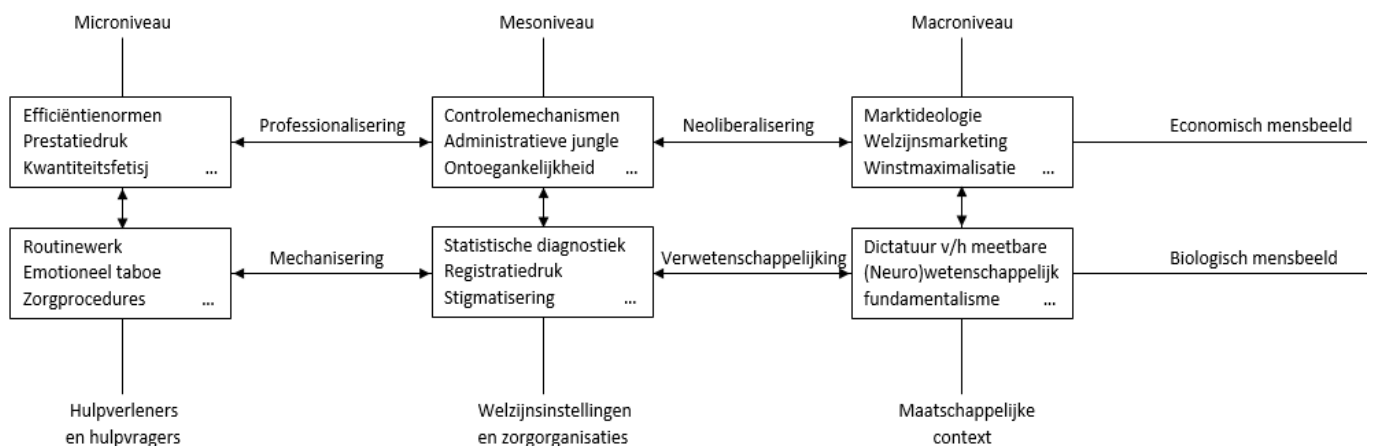
“Sociaal werk is een op de praktijk gebaseerd beroep en academische discipline die sociale verandering, ontwikkeling, sociale cohesie, en de emancipatie en bevrijding van mensen promoot. Principes die centraal staan zijn sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit. Onderbouwd door theorieën vanuit het sociaal werk, de sociale- en geesteswetenschappen en inheemse kennis motiveert sociaal werk mensen en structuren om levensuitdagingen aan te gaan en welzijn te bevorderen.”⁵⁷

Voorgaande analyse toont aan dat deze definitie moeilijk te rijmen valt met de realiteit. Het op de praktijk gebaseerde karakter en de sociaal-georiënteerde theorieën wordt een pseudogehalte toegeschreven terwijl empirisch wetenschappelijke invalshoeken domineren. Daarnaast zijn emancipatie en bevrijding in strijd met de op statistiek gebaseerde categorisering van geestesziekten zoals gebeurt in de DSM. Principes zoals sociale rechtvaardigheid worden secundair aan economische belangen, en hulpverleners ondergaan eerder de structuren in plaats van ze te wijzigen. Daardoor wordt er vanzelf minder belang gehecht aan de hulpvrager.

In dit verhaal valt een rode draad te bespeuren. Van macro naar micro kan men enerzijds stellen dat het wetenschapsdogma een primair biologisch model vooropstelt met als gevolg een marginalisering van het relationele, en anderzijds dat het neoliberalisme een eigen managementcultuur creëert waar een grote registratiemachine moet zorgen voor meer efficiëntie. Van deze evoluties meen ik dat ze de hulpverlening weghalen van waar het echt over gaat, aangezien het relationele aspect volledig ondermijnd wordt. Het sociale in sociaal werk vervaagt.

⁵⁷ Het gaat hier om een eigen vertaling gebaseerd op de ‘*Global Definition of Social Work*’ zoals opgesteld in juli 2014 door de *International Federation of Social Workers* geraadpleegd via <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>

Mijn inziens is hier sprake van een tweedimensionaal mensbeeld. De eerste dimensie is van economische aard en bekijkt de zaak vanuit een neoliberal standpunt en stelt de financiële winst voorop, terwijl de tweede dimensie van wetenschappelijke inslag is en meent dat de mens op een zuiver statisch biologische wijze te determineren valt. Een sprekend voorbeeld is hoe men in de sector naar hulpvragers verwijst; dat zijn ofwel cliënten (kopers) dan wel patiënten (zieken). Hoewel deze perspectieven *an sich* bestaansrecht hebben meen ik dat het fout gaat wanneer ze domineren.

Schematische voorstelling van het tweedimensionale mensbeeld toegepast op de verschillende niveaus.⁵⁸

In wat volgt zal ik in vier hoofdstukken een filosofische zoektocht ondernemen om te zien wat dit betekent of kan betekenen voor sociaal werk. Eerst onderzoek ik, met Habermas, hoe de problemen van het tweedimensionale mensbeeld beter kunnen begrepen worden op metaniveau. Daarna focus ik op het economische aspect en probeer, met een actuele interpretatie van het kapitalisme van Negri en Hardt, het sociaal werk als actor te plaatsen. Vervolgens ga ik dieper in op het biologische aspect om, met Vandaele, aan te tonen waarom een zuivere neurofysiologie tekort schiet in de praxis van de hulpverlening. Afrondend bekijk ik de mogelijkheid van een derde, relationeel mensbeeld en hoe deze aan de hedendaagse problemen kan tegemoetkomen. Na ieder hoofdstuk formuleer ik een deelbesluit, om in het slotbesluit vanuit mijn aanvoelen een analyse te maken van huidig sociaal werk.

⁵⁸ Merk op hoe de niveaus zowel verticaal als horizontaal in wisselwerking staan met elkaar. Tevens kan mensbeeld begrepen worden als synoniem voor axioma of dimensie. Deze illustratie geldt als samenvatting van de inleiding.

2. Sociaal werk in een gekoloniseerde leefwereld

In dit hoofdstuk ga ik op zoek naar een beter begrip van de beschreven problematiek op metaniveau, gespiegeld aan de praktijk. Hiervoor doe ik een beroep op Habermas' theorie van de kolonisering van de leefwereld, toegepast op het sociaal werk. Eerst wens ik deze denker te kaderen binnen de *Frankfurter Schule*. Daarna ga ik dieper in op hoe het instrumentele handelen zich manifesteert, en waarom dit de leefwereld en de hulpverleningspraktijk bedreigt. Vervolgens ga ik concreet in op de veruitwendiging van die kolonisering, om dan aan de hand van praktijkvoorbeelden van medestudenten de gevolgen te bespreken. Tot slot verwijs ik naar een reeks protestacties die, mogelijks naar analogie met mei '68, een maatschappelijke tegenkracht kunnen bieden. Ik rond af met een deelbesluit aan de hand van een schematische voorstelling.

2.1 Van de *Frankfurter Schule* naar Habermas

De Frankfurter Schule herbergt prominente kritische denkers van de vorige eeuw. Omdat deze een grote hulp waren om moderne sociale problemen te begrijpen wens ik Habermas hierin te kaderen.

Habermas wordt vaak gezien als een late exponent van de kruisbestuiving die plaats vond in en rond het *Institut für Sozialforschung* te Frankfurt. Door middel van onderzoek betrachtte men, met de bedoeling sociale ongelijkheid tegen te gaan en aldus de maatschappelijke verhoudingen te veranderen, vanuit een filosofische en sociologische invalshoek de link te leggen tussen de kapitalistische realiteit, de psychische ontwikkeling en de daaruit voortvloeiende culturele veranderingen. Om zich te onderscheiden hanteerde men de kritische theorie steunende op een cognitieve, normatieve, emancipatorische en zelfreflexieve claim.⁵⁹ Men wou aan de hand van een adequate analyse een oordeel vellen over de maatschappij, om vervolgens de als verwerpelijk beschouwde praktijken op te heffen. Daarbij mochten ze niet vergeten de eigen werking in vraag te stellen aangezien hun onderzoek zelf deel was van de maatschappij. Hun denken lag in het verlengde van onder andere Marx en Freud, maar ook Kant en Nietzsche.⁶⁰

Naast Marcuse, die mij inspireerde⁶¹ om de these van het economisch en biologisch mensbeeld te stellen, worden vooral Adorno en Horkheimer als sleutelfiguren gezien van het zogeheten "Café

⁵⁹ Horkheimer M., *Traditionelle und kritische Theorie*. Vol. 6015, Frankfurt am Main, Fischer-Bücherei, 1970.

⁶⁰ Vanmarcke L., *Colleges cultuursociologie*, Kortrijk, Vives, 2014-2015, aan de hand van Gabriëls R., Een wereld zonder toevluchtsoord. Over de "Frankfurter Schule" en "Cultural Studies", in Baetens J. en Verstraete G. (red.), *Cultural Studies. Een inleiding*, Nijmegen, 2002, p. 48.

⁶¹ Marcuse H., *One-Dimensional Man – Studies in the ideology of advanced industrial society*, New York, Routledge, 2002.

Ma(r)x"⁶². Naast *Dialectiek van de Verlichting*⁶³, waarin de Duitse heren stelden dat de verlichting is omgeslagen in haar tegendeel of dat de industriële vooruitgang niet anders kan dan te resulteren in massavernietiging, staan ze ook bekend om hun theorie van de cultuurindustrie.⁶⁴ Daarin is cultuur een winstgevende instrument geworden om de proletarische massa te hersenspoelen.

Habermas is eerder optimistisch ingesteld en verwijt Adorno en Horkheimer dat de kritische theorie *an sich* een vorm van verlichting is, maar dat juist hun houding de uitwerking ervan in de weg staat. Hij neemt het pessimisme ten aanzien van het kapitalisme over, maar wil de kritische theorie eer aandoen door ze breder en genuanceerder uit te werken. De theorie moet de democratie opwaarderen door middel van het versterken van instituties die aan de marktwerking kunnen weerstaan.⁶⁵

In wat volgt leg ik de focus op een hoofdstuk uit zijn theorie van het communicatieve handelen⁶⁶. Hierin introduceert hij leefwereld en systeem, beïnvloed door Husserls *Lebenswelt* en Luhmanns systeemtheorie.⁶⁷ Zijn motivatie om dit werk te schrijven was alvast nobel, daar hij "de met zichzelf in conflict verkerende moderne wereld [wilde] verzoenen"⁶⁸. De centrale these hierbij is dat de leefwereld, waarin het communicatieve handelen primeert boven het instrumentele handelen, gekoloniseerd wordt door het systeem. Deze tegenkracht staat evenwicht tussen beide in de weg.

Met filosofische ondertoon wenst Habermas vanuit sociologische hoek de vooropgestelde doelen van de *Frankfurter Schule* verder na te streven. Hij is eerder optimistisch ingesteld en wil het denken vooral rationeel in plaats van emotioneel benaderen.

2.2 Instrumenteel en communicatief handelen

Habermas onderscheidt het systeem met zijn instrumentele handelen, van de leefwereld gekenmerkt door communicatief handelen. De eerste is absolutistisch, terwijl de tweede kritisch-relatieve⁶⁹ is.

⁶² Walter-Busch E., *Geschiede der Frankfurter Schule: Kritische Theorie und Politik*, München, Wilhelm Fink, 2010, p. 13.

⁶³ Horkheimer M. & Adorno T., *Dialectiek van de verlichting – filosofische argumenten*, Amsterdam, Boom, 2013.

⁶⁴ Ibidem, pp. 134-182.

⁶⁵ Finlayson J.G., *Habermas: A very short introduction*, Oxford, University press, 2005, pp. 6-15, verwijzend naar Habermas J., *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*, Cambridge (MA), MIT Press, 1991.

⁶⁶ Habermas J., *The Theory of Communicative Action, Volume 2, Lifeworld and system: a critique of functionalist reason*, Boston, Beacon Press, 1987, pp. 113-198.

⁶⁷ Vermeersch E. & Braeckman J., *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte*, Antwerpen, Houtekiet, 2008, p. 355.

⁶⁸ Störig H.J., *Geschiedenis van de filosofie*, Amsterdam, Spectrum, 2000, pp. 684-685.

⁶⁹ Dit wordt in het laatste hoofdstuk (5.4) dieper uitgewerkt.

Binnen het systeem staan politiek en economie centraal. De 'sturende media'⁷⁰ zijn mechanismen van macht en geld⁷¹. In het systeem wordt de materiële reproductie van de samenleving gerealiseerd. Opdat alles vlot verloopt, streeft instrumenteel handelen 'systemische integratie' achterna, een effect dat alle factoren van het mechanisme binnen het systeem op elkaar afstelt. Dit resulteert in zichzelf versterkende processen, gekenmerkt door lineaire en doelgerichte acties die vooraf gestelde objectieven, monologisch, trachten te realiseren. Deze doelen worden gekwantificeerd opdat ze beheersbaar zouden zijn.⁷² Het utopische karakter schuilt in de totale controle die het systeem, om zichzelf te blijven realiseren, van nature nastreeft.⁷³ Instrumenteel handelen behoort tot het systeem.

Binnen de leefwereld staan de gemeenschap en het relationele centraal. Er wordt een ontmoetingsplaats gecreëerd waarbinnen communicatief handelen mogelijk wordt. Hier wordt de culturele reproductie van de samenleving gerealiseerd. Circulariteit en onderhoud via dialoog zijn typerend. Doelen worden niet vooraf opgesteld of gekwantificeerd, maar beoordeling gebeurt op basis van (zelf)reflectie binnen een transparant kader. Sociale integratie, in plaats van desintegratie, wordt nagestreefd.⁷⁴ De leefwereld kent een collectivistisch karakter⁷⁵, waarbij consensus, eerder dan beheersing, op de agenda staat. In het vijfde hoofdstuk zullen we, aan de hand van de relationele ethiek, dit domein verder uitspitten. Communicatief handelen is eigen aan de leefwereld.

Het is duidelijk dat beide sferen sterk van elkaar verschillen. Het systeem is utopisch, met een externe gerichtheid die het machinale centraal stelt. De leefwereld is daarentegen topisch⁷⁶ van aard, met een interne gerichtheid die de mens centraal stelt. Om zichzelf te realiseren doen beide sferen aan een eigen soort handelen, namelijk een instrumenteel en communicatief. Dit verklaart hun verschillen.

2.3 Kolonisatie van de leefwereld

Omdat leefwereld en systeem sterk verschillend zijn bekijken we hoe deze zich met elkaar verhouden naar analogie met sociaal werk. Daarna passen we dit toe op het tweedimensionale mensbeeld.

Habermas wijst erop dat politiek-economische krachten (systeem) nodig zijn binnen een stabiele samenleving (leefwereld). Evenwicht tussen formeel (of instrumenteel) werk en relationeel (of

⁷⁰ Habermas spreekt hier van "steering media", waarbij "media" moet begrepen worden als meervoud van "medium".

⁷¹ Dit doet denken het hegemonie-begrip van Gramsci waarin alledaagse praktijken gronden in de dominante ideologie.

⁷² Finlayson J.G., *Habermas: A very short introduction*, pp. 53-55.

⁷³ Vandaele H., *Cursus sociale filosofie*, Kortrijk, Vives SAW, 2014-2015.

⁷⁴ Finlayson J.G., *Habermas: A very short introduction*, pp. 51-53.

⁷⁵ Vandaele H., *Cursus sociale filosofie*.

⁷⁶ Ik gebruik dit begrip in navolging van Vandaele. Hiermee bedoel ik dat de leefwereld niet volledig bepaald is en ruimte laat voor relatieve verandering, in tegenstelling tot het strak omlijnde systeem dat uitgaat van een absolute bepaaldheid.

communicatief) werk is wenselijk, maar Habermas wijst er echter op dat dit equilibrium bijzonder fragiel is aangezien het systeem, via parasitering, geneigd is meer ruimte te willen. Nochtans is het systeem per definitie onderschikt aan de leefwereld. Systemische elementen zijn namelijk geen doel op zich, maar dienen om de leefwereld te ontlasten. In een verregaande kolonisering is de oplossing voor Habermas dus niet om alle systemische elementen weg te nemen, maar wel om ze een gepast aandeel te geven in de leefwereld.⁷⁷

We doen een hypothetische toepassing op welzijnszorgorganisaties. Binnen een welzijnsorganisatie dient er een functionerende administratie te zijn (systeem). Dit orgaan is secundair aan de oprichting van de organisatie die ontstond uit een maatschappelijke nood (leefwereld). Deze administratie zorgt voor tevreden werknemers (toegang tot recente informatie, een dossier ter beschikking, et cetera) waardoor een aangenaam werkklimaat tot stand komt. Dit equilibrium kan verstoord worden, bijvoorbeeld doordat het bestuur de neiging kan hebben de macht naar zich toe te trekken⁷⁸, om vervolgens een grotere administratie af te dwingen. Zo kan het dat werknemers plots verzinken in papierwerk waardoor ze niet snel genoeg toegang hebben tot informatie, of dat registraties van gesprekken langer duren dan de gesprekken zelf. Naar analogie met Habermas is het dan niet de bedoeling om het (instrumentele) bestuur of administratie volledig af te schaffen, maar wel om ze in verhouding met andere (communicatieve) taken te plaatsen. De ideale situatie is een evenwicht.

Nu passen we dit toe op de probleemstelling. De praktijk van het sociaal werk heeft baat bij een goede economische huishouding, daar dit voor de nodige stabiliteit zorgt. De wetenschappelijke vooruitgang binnen de biomedische sector maakt deels komaf met de willekeur waar mensen in vroegere tijden het slachtoffer van werden, en maakt de kans op effectieve behandeling groter. De economische en biologische dimensies die hierin gegrond liggen, vallen samen met het systeem. Een punt van deze scriptie is dat deze idealen lijken door te schieten gezien ze zichzelf loskoppelen⁷⁹ van de leefwereld.

Als gevolg gebeurt de kolonisering bijvoorbeeld via de DSM⁸⁰; wat de facto een leidraad is om ziektebeelden van elkaar te onderscheiden en de communicatie binnen de teamvergadering of met gespecialiseerde collega's te vergemakkelijken, verwordt in vele zorgorganisaties tot het uitgangspunt van de ganse behandeling. Net zoals de politieke en economische krachten niet gescheiden zijn van elkaar, zijn hier ook de wetenschappelijke (politiek in de brede zin, aangezien ze

⁷⁷ Finlayson J.G., *Habermas: A very short introduction*, pp. 56-57.

⁷⁸ Cox N., *Werken in een organisatie*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016, pp. 98-99.

⁷⁹ Habermas spreekt over "uncoupling of system and lifeworld" in *The Theory of Communicative Action, Volume 2*, pp. 113-198.

⁸⁰ Er kan opgemerkt worden dat de DSM een utopisch handboek is, aangezien ze pretendeert om de psychische pathologie van de ganse bevolking te kunnen herleiden tot een vast aantal categorieën. De vele restcategorieën die het boek telt tonen echter aan dat deze utopie ontoereikend is.

haar stempel drukt op het beleid) en industriële krachten met elkaar verweven (zie 1.2.2). De onderzoeks- of beleidsbelangen staan niet meer in evenwicht met de belangen van de hulpvragers; een disequilibrium. Men hoeft dan, analoog met Habermas, de DSM binnen de psychiatrie niet te verbannen, maar men dient te reflecteren op de meerwaarde van dat instrument om het te plaatsen.

We zagen dat het systeem enkel kan bestaan binnen de leefwereld, of dat instrumenteel handelen zonder communicatief handelen onmogelijk is. Het systeem heeft echter de neiging om zich af te scheiden van de leefwereld, waardoor hun relatie overgaat van complementair naar parasitair, met gevaar dat het systeem zichzelf uiteindelijk opheft⁸¹. De moeilijkheid ligt erin een equilibrium te vinden zonder op radicale wijze systemische elementen af te schaffen. Tot die tijd lijdt de leefwereld schade.

2.4 Gevolgen voor het sociaal werk

We bekijken welke gevolgen Habermas beschrijft bij verregaande kolonisering. Daarna passen we dit, aan de hand van getuigenissen⁸² van medestudenten, toe op diverse domeinen van sociaal werk.

Indien het systeem binnen de leefwereld te veel plaats inneemt, ontstaan er 'sociale pathologieën'; (1) anomie, of een daling in wederzijds begrip; (2) desintegratie, of erosie van sociale verbintenissen; (3) vervreemding, of een stijgend gevoel van hulpeloosheid of gebrek aan voeling met de omgeving; (4) demoralisatie, of de onwilligheid verantwoordelijkheid te nemen voor genomen acties; en (5) sociale instabiliteit; destabilisatie of destructie van de sociale orde. Hier heeft Habermas een morele ondertoon, gezien socialisatie of versterking van de leefwereld de gemeenschappelijke noemer is om de opgesomde factoren te bestrijden.⁸³ De complexiteit van deze pathologieën is een gevolg van de differentiële verhouding tussen systeem en leefwereld; respectievelijk hoe omvangrijker hoe complexer, ten opzichte van een leefwereld die hoe kleiner hoe rationeler⁸⁴ wordt.⁸⁵

Anomie – Sieglinde⁸⁶ houdt dubbele gevoelens over bij haar stage. Haar doel om mensen "te helpen om zich te herpakken" lukt deels, maar de psychosociale begeleiding is "té beperkt en te weinig diepgaand". Het systemische blijkt uit de tijdsallocatie aangezien "ongeveer 1/6 van de tijd gaat naar cliënten en 5/6 naar administratie, verslagen, e-mails, ..." en daarom heeft ze het gevoel "niet meer

⁸¹ Kan er hier gesproken worden van een negatieve dialectiek, waarbij de utopie vervalt in haar tegendeel?

⁸² Omwille van de spontane dialoogvorm werd geen rekening gehouden met de normen zoals dat bij een kwalitatief onderzoek wel het geval zou zijn. Ik merk ook op dat ik geen representatieve weergave heb gemaakt van de medestudenten hun stage, daar hier de focus werd gelegd op de toepassing van sociale pathologieën.

⁸³ Finlayson J.G., *Habermas: A very short introduction*, pp. 56-57.

⁸⁴ Dit uit zich bijvoorbeeld in de "zakelijke overlevingsstrategie" waar hulpverleners op terugvallen (zie 1.2.1).

⁸⁵ Elliot A. (ed.), *The Blackwell reader in contemporary social theory*, Oxford, Wiley-Blackwell, 1999, pp. 171-172.

⁸⁶ Isberty S., persoonlijke communicatie 10-05-16, stageplaats in OCMW Roeselare en Brugge dienst Schuldbemiddeling als begeleidster Budgetbeheer en Collectieve Schuldenregeling

echt bezig te zijn met sociaal werk.” In haar stelling dat ze cliënten eerder probeert “te overhalen om niet op te geven” dan dat ze “hen dit zelf laat beslissen”, herken ik een daling van wederzijds begrip. Moest ze hen zelf laten beslissen zou er volgens haar minder hervul zijn, maar daarvoor dient er meer ruimte te zijn voor communicatief handelen. Ze vermoedt dat dit gebrek “komt door de hoge dossierlast en tijdsdruk” en vult aan dat dit “bijna maandelijks [wordt] aangehaald op de intervisie, maar er zijn te weinig middelen om de dossierlast te verlagen of administratieve taken uit te besteden”.

Desintegratie – Ook in het verhaal van Anthony⁸⁷ is er systemische dominantie. “Ik had dikwijls het gevoel alsof je tewerkgesteld was in een bank. Het was naar mijn mening niet echt een ‘sociaal’ beroep. [...] Je zou kunnen stellen dat je meer kennis moet hebben van het administratieve dan het sociale. Een echt gesprek voer je ook niet met je cliënten, want dan ga je eigenlijk je takenpakket te buiten. Door de verhoogde werkdruk in de Sociale Sector is dit nog extra voelbaar. [...] Ik herinner me een vrouw die uit haar huis gezet was en die om steun kwam vragen. Dit werd eerder koel en zakelijk behandeld en de vrouw werd nooit meer opgevolgd. [...] Administratie: 80-90%, emotie: 20-10%. Je ziet dat mensen er zo’n nood aan hebben en het toch niet kunnen inlossen. [...] Het ergste is: praten kan iedereen en het kan de eenzaamheid in 1, 2, 3 wegnemen. De vraag die ik me stel: waarom gebeurt het zo weinig?” Vooral bij zijn anekdote over zijn “92 huisbezoeken” herken ik de erosie van sociale verbintenissen. “Ik kreeg als commentaar vaak dat ik te lang zou gebleven hebben. In het begin was dit absoluut waar, maar na een bepaalde periode duurde het nog te lang. Mijn reactie was hierop: 'Mensen hebben soms nood aan een gesprek, dat kan ik hen niet afnemen als Sociaal Werker'. Daarom hield ik met dit commentaar weinig rekening, ik vond het in sommige gevallen verantwoord om langer te blijven, ook al wist ik dat mijn ‘overste’ hier niet mee akkoord was.”

Vervreemding – Janne⁸⁸ brengt met haar “boeiende stage” een optimistische toon met zich mee. Voor haar is er een evenwicht tussen communicatief en instrumenteel handelen omdat er in verhouding voldoende tijd voorzien is voor gesprekken en administratie, “[maar] door personeelstekort komt dit echter in gedrang”. Ze hekelt de (systemische) administratieve rompslomp van justitie als zijnde “een erg log systeem” met een “duidelijke hiërarchische structuur”. De vervreemding is deels een gevolg van de “sollicitatiestop” waardoor enkel ruimte is voor gesprekken “in kader van het dossier” en “gedetineerden een nummer worden”. Daarnaast stelt ze dat een gevangenis “louter bestraffend” is en dat men “nog veel meer energie in begeleiding en therapie” moet steken daar er “te weinig” gewerkt wordt rond de “oorzaken van hun crimineel gedrag.” Verder kaart ze ook een “discrepancie als maatschappelijk werker [aan]; de samenleving beschermen en de gedetineerde kansen geven op re-

⁸⁷ Bommers A., persoonlijke communicatie 09-05-16, stageplaats in Sociaal Huis (OCMW) van Ichtegem als loketmedewerkster voor algemene eerstelijnsvragen.

⁸⁸ Gabriel, J., persoonlijke communicatie 09-05-16, stageplaats in Penitentiair Complex van Brugge als maatschappelijk assistente op de psychosociale dienst

integratie.” Die discrepantie wordt versterkt door de maatschappij die “erg kritisch tegenover gevangenen” staat, waardoor ze bij gedetineerden vaak “terughoudendheid” ervaart.

Demoralisatie – Ook Chelsey⁸⁹ is positief over haar stage, omdat ze vindt een eindproduct te kunnen afleveren. In haar stage is communicatief handelen ondergeschikt aan instrumenteel handelen, daar er veel persoonlijk contact met cliënten is, maar “voornamelijk in functie van de toewijsprocedure (dus administratief)”. Ze zegt dat er meer huisbezoeken ingepland moeten worden, en dat er na het toewijzen van de woningen nood is aan persoonlijk contact, opvolging en eventuele bijsturing tijdens het wonen. Door “het tekort aan personeel en een stijgende werkdruk [is] hier minder oog voor.” Toch zijn hulpvragers “eerder terughoudend in het delen van hun problemen” terwijl ze “niet altijd vertrouwd [zijn] met hygiëne en het zorg dragen van een woning.” Er wordt verondersteld dat men bepaalde normen naleeft, maar de organisatie heeft de middelen niet om bij te sturen. De daden van de hulpvrager kunnen een demoraliserende indruk geven, terwijl dit voor een stuk een waardenconflict is tussen sociaal werk en de hulpvrager. Communicatief handelen zou ruimte maken voor dialoog.

Sociale instabiliteit – Charlotte⁹⁰ heeft bewust gekozen voor een administratieve (of instrumentele) stage omdat ze graag “gestructureerd en georganiseerd” werkt. Op haar stage worden problemen aangepakt, maar er is “weinig aandacht voor de oorzaken en structurele oplossingen”. Destabilisatie van de sociale orde is natuurlijk een omvangrijk begrip, maar haar werk bestond uit de evaluatie van mensen die hun recht op uitkering verloren hadden. Indien die evaluatie negatief was moest ze “onterecht ontvangen uitkeringen terugvorderen.” Ze vertelt dat de mensen vaak niet op de hoogte zijn van hun rechten, en haar taak bestond erin hun verhaal te beluisteren om “een lichtere of zwaardere sanctie” uit te spreken. Het is wel zo dat ze probeerde om hen aan te sporen “om in orde te zijn en te blijven met hun papierwerk en ervoor te zorgen dat ze niet opnieuw in een dergelijke situatie belanden”, maar dat ze verder ook niets meer kon doen behalve doorverwijzen naar andere diensten. Dat impliceert dat het systemische aspect in haar stage ruim de overhand had, nochtans heeft werkloosheid sterke consequenties voor de leefwereld van de betrokkenen en de samenleving.

De sociale pathologieën komen doorheen de verschillende sectoren in wisselende mate voor. De rode draad in deze getuigenissen is dat op cruciale punten het instrumentele handelen vaak overheerst aan het communicatieve handelen waardoor sociaal werkers moeilijkheden ervaren. Deze systemische problemen zijn binnen een welzijnsorganisatie vaak van complexe en structurele aard.

⁸⁹ Caenepeel, C., persoonlijke communicatie 12-05-16, stageplaats in Sociaal Verhuurkantoor Woonsleutel vzw te Ieper als woonbegeleidster.

⁹⁰ Vanhaverbeke C., persoonlijke communicatie 09-05-16, stageplaats op de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening als medewerkster op de dienst voor vergoedbaarheid en betwistingen.

2.5 Naar een nieuw equilibrium?

Als het systeem domineert dient de leefwereld te worden gedekoloniseerd om een evenwicht te creëren. Acties die dit nastreven zijn vandaag niet afwezig. We bekijken hoe hulpverleners zich lokaal verenigen, maar ook hoe er op maatschappelijk vlak iets beweegt wat doet denken aan mei '68.

Dekolonisering (of *de facto* het versterken van de leefwereld) benadert Habermas theoretisch. Opdat sociale structuren democratiseren, verwacht hij weinig van de politiek (aangezien deze juist tot dat systeem behoort). Van sociale bewegingen verwacht hij wel dat ze een dynamiek kunnen teweegbrengen.⁹¹ Habermas onderscheidt drie elementen die samen emancipatie nastreven; het blokkeren van systemische integratie om symbolische reproductie mogelijk te maken, normatieve contexten hervormen tot communicatieve, en de realisatie van democratische instituties om financiële- of overheidsinvloed te verwerven.⁹²

Hart boven Hard is een burgerbeweging die in 2014 ontstond als reactie op de besparingsplannen van regering Bourgeois I. Het initiatief is verspreid over ettelijke Vlaamse steden met 1.500 betrokken hulpverleningsorganisaties (welzijnswerk, cultuur, onderwijs, minderheden, jeugdwerk, vakbonden, et cetera). Ik spiegel deze actiegroep aan de drie elementen van Habermas. Ze verzetten zich tegen “een al te economische kijk op de samenleving” en komen op voor “solidariteit, waarde boven winst en zuurstof voor mensen”.⁹³ Voor hervorming verwijzen ze naar hun Alternatieve Septemberverklaring⁹⁴, waarin te lezen valt dat sociale organisaties “hemel en aarde moeten bewegen” om belangen van de hulpvragers na te streven, terwijl de regeringspartij “op de knieën zit voor het primaat van de financiële markten [en de vermogenden]”.⁹⁵ Hun ‘10 hartenwensen’ breken de deur open voor communicatief handelen, gefocust op werkbaar werk, leefbare buurten, diversiteit, ecologie, democratische beslissingsvoering, et cetera. Ondanks de ambitie, zo bewijst de publiekelijke overhandiging van hun Septemberverklaring aan de minister-president, blijft de vraag in hoeverre ze een invloed op het beleid kunnen realiseren. Bourgeois had immers “weinig te zeggen op de boodschap van de actievoerders”.⁹⁶ De geregelde manifestaties tonen echter aan dat er van binnenuit, mede vanuit sociaal werk, de drang leeft om het systeem te bedwingen en de leefwereld te versterken.

⁹¹ Vandaele H., *Cursus sociale filosofie*.

⁹² Bernstein J. (ed.), *Frankfurt School Vol. 6. Critical assessments*, London / New York, Taylor & Francis, 1994, pp. 120-121.

⁹³ Alle informatie over Hart boven Hard werd bekomen via hun officieel kanaal <http://www.hartbovenhard.be/>

⁹⁴ De naam verwijst naar de politieke Septemberverklaring wanneer de minister-president van Vlaanderen jaarlijks tot de leden van het Vlaams Parlement spreekt, te vergelijken met het Amerikaanse State of the Union.

⁹⁵ De Alternatieve Septemberverklaring van Hart boven Hard is online raadpleegbaar via <http://www.hartbovenhard.be/onze-samenleving-is-meer-waard/>

⁹⁶ Sadones F., ‘Hart Boven Hard overhandigt tweede alternatieve septemberverklaring aan Geert Bourgeois’, in *De Wereld Morgen*, 29-09-2015.

Voor Habermas blijft zijn theorie een kwestie van verhoudingen tussen macrostructuren, waarin democratiserende media in plaats van monologische massamedia de lans moet breken voor de leefwereld.⁹⁷ Het pamflet *Indignez-vous* uit 2010 van de Franse oud-diplomaat en ex-concentratiekampingezetene Hessel lag aan de basis van de *Indignados* protestbeweging.⁹⁸ In grote getalen voerde de burgerbeweging aanvankelijk vanuit Spanje maar later in West-Europa actie tegen de kapitalistische hegemonie, corruptie en verpaupering met uitlopers tot vandaag.⁹⁹ Hun invloed was niet gering, daar ondertussen twee *Indignadas*, namelijk Ada Colau en Manuela Carmena, burgemeester werden van Barcelona en Madrid.¹⁰⁰

Deze actiegroep had wederzijdse invloed op de *Occupy* volksbeweging, tevens actief in Europa maar bekend om de protesten op Wall Street in New York, waar ze zichzelf beschouwden als de "99%" die in opstand kwamen tegen de "1%", zich baserende op de verdeling van het kapitaal.¹⁰¹ In Slavoj Žižeks revolutionaire toespraak haalt hij op typerende wijze hard uit naar het kapitalisme, en zegt cynisch dat vandaag alles kan, 'behalve in het domein van de samenleving en de economie, waar alles beschouwd wordt als onmogelijk'.¹⁰²

In de nasleep van de gewijzigde arbeidswet¹⁰³, maar in het algemeen tegen de verdergaande verbrokkeling van de samenleving, houdt de protestgroep *Nuit Debout* sinds enkele maanden op de Place de la République in Parijs nachtelijke volksvergaderingen te vergelijken met de bijeenkomsten van de *Indignados* en *Occupy*.¹⁰⁴ Dagelijks organiseren ze een horizontaal democratisch debat¹⁰⁵, waar via stoepkrijt stemmen worden geteld en discussiepunten overlopen. Het is allicht de woelige tijdsgeest die Frankrijk er, in plaats van dergelijke initiatieven te erkennen als nationaal erfgoed, niet van weerhoudt de acties te verbieden. Door het succes zijn er uitlopers naar andere steden in het land, en ook alhier 'druppelt het' in Brussel en Gent.¹⁰⁶ Deelnemers verwachten geen grote politieke invloed te verwerven, maar ze voorzien een culture impact te vergelijken met die van mei '68.¹⁰⁷

⁹⁷ Hackett R. & Carroll W., *Remaking Media: The Struggle to Democratize Public Communication*, London / New York, Routledge, 2006, pp. 53-54.

⁹⁸ De Becker A. en Peeters S., "'Vader van de indignado's" Stéphane Hessel overleden', in *De Morgen*, 27-02-13.

⁹⁹ Belorf K., 'De indignados in Brussel: wie zijn ze en wat drijft hen?', in *De Wereld Morgen*, 12-10-11.

¹⁰⁰ Redactie, 'Barcelona én Madrid krijgen linkse activiste als burgemeester', in *De Morgen*, 13-06-15.

¹⁰¹ Siagian, S., "'Occupy Wall Street voert oude strijd op nieuwe manier'", in *De Wereld Morgen*, 08-11-11.

¹⁰² Žižeks toespraak van 9 oktober 2011 valt integraal te bekijken via <https://www.youtube.com/watch?v=gJG5eRPfuHk> of te lezen via <http://www.imposemagazine.com/bytes/slavoj-zizek-at-occupy-wall-street-transcript>.

¹⁰³ Poppelmonde J., 'Omstreden Franse arbeidswet in eerste lezing aangenomen', in *De Standaard*, 12-05-16.

¹⁰⁴ Callewaert C., 'Nuit Debout: de prille Franse lente', in *De Wereld Morgen*, 05-04-16.

¹⁰⁵ Decreus T., 'Nuit Debout in Brussel', in *De Wereld Morgen*, 08-04-16.

¹⁰⁶ Sadri Y., 'Het vuur van Nuit Debout waait over naar België', in *De Standaard*, 15-04-16.

¹⁰⁷ Vander Donckt S., 'De zoektocht van Nuit Debout in Parijs', in *De Redactie*, 21-04-16.

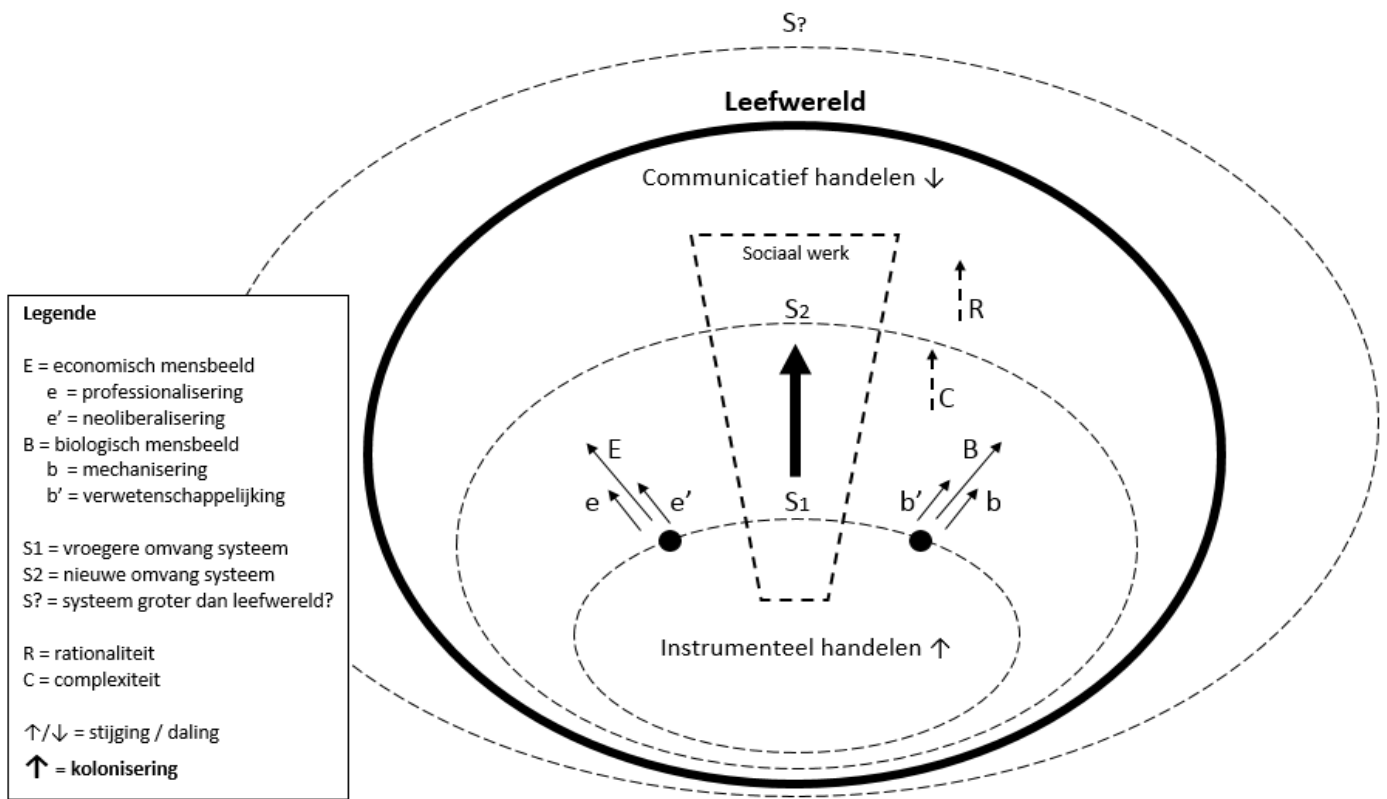
Al deze initiatieven werken in op Habermas' koloniserende systeem. Vanuit het perspectief van de hulpverlening onderscheiden we twee soorten krachten. Van binnenin, en op nationaal niveau, vinden we Hard boven Hart. Hun verdienste ligt erin met een verenigde stem de beleidsmaker toe te spreken over de afbrokkeling van de menselijkheid in onze regio. Het is echter de vraag in hoeverre ze op maatschappelijk vlak een invloed kunnen uitoefenen. Van buitenuit kan, wat ik voorlopig de Nieuwe mei '68 noem, een grotere impact hebben. De *Indignados*, *Occupy* en *Nuit Debout* vertrekken vanuit dezelfde verontwaardiging, en projecteren die elk op hun manier op het kapitalisme die sociale cohesie verbreekt. Ze willen de leefwereld van buitenuit en op globale schaal versterken. Daar sociaal werk altijd voor een groot stuk afhangt van de context waarin ze functioneert, herbergen deze eerder politieke burgerinitiatieven de mogelijkheid om de economische hegemonie binnen de maatschappij af te zwakken. Ze kunnen ervoor zorgen dat het toekomstige gezicht van het sociaal werk drastisch verandert, en verdienen het daarom om nauwlettend opgevolgd te worden.

2.6 Deelbesluit: een nieuw perspectief

Het doel van dit hoofdstuk was het tweedimensionale mensbeeld waarmee het sociaal werk geconfronteerd wordt te begrijpen op metaniveau. Habermas' invalshoek was hiervoor geschikt.

Beschouwen we sociaal werk in termen van Habermas, dan kan gesteld worden dat ze opereert binnen de leefwereld (of samenleving), en gestuurd wordt vanuit het systeem (of het politiek-economische). Dat systemische veruitwendigd zich in deze paper in de twee mensbeelden. Habermas beschrijft theoretisch waarvoor de Nieuwe mei '68 bewegingen protesteren, namelijk dat het instrumentele of formele handelen een noodzakelijk communicatief of sociaal handelen steeds meer in de weg staat. Dit is problematisch, gezien het bestaan van beide afhankelijk is van een equilibrium. Het systeem groeit met als gevolg dat de (overkoepelende) leefwereld verzwakt.

De financiële en wetenschappelijke principes die het sociaal werk, onder maatschappelijke druk van het kapitalisme, doorheen de tijd heeft opgenomen, zijn omgevormd tot haar grondslagen. De verhoogde complexiteit die dit met zich meebrengt zorgt voor een cultuur van rationalisering. Een gebrek aan alternatieven, of de mogelijkheid daarover te speculeren, zorgt ervoor dat hulpverleners vasthouden aan de implicaties van de beschreven mensbeelden. De systemische dominantie die, ondanks de alledaagse moeilijkheden, in de praktijk veelal niet altijd als beheersend *ervaren* wordt, draagt bij aan een kafkaëske werksituatie. Een debat over structurele hervormingen is taboe. Nochtans is het praktijkveld niet vrij van wat Habermas sociale pathologieën noemt.

Eigen schematische voorstelling van de kolonisering van de leefwereld toegepast op de probleemstelling.¹⁰⁸

Met één stem verenigen Vlaamse hulpverleners zich in Hart boven Hard, wat meteen aansluit bij Habermas' pessimisme-afwendende houding dat democratisering van de publieke ruimte, of versterking van de leefwereld, wel degelijke een doel mag zijn. Het is echter nog onduidelijk of deze groepering zijn stempel zal kunnen drukken op het beleid, laat staan de internationale economische spelers. Maar dit is niet enkel een strijd tegen het systeem, want ook de leefwereld is geen statisch gegeven. Dergelijke initiatieven kunnen het sociale weefsel versterken of uitbreiden, en zijn daarom zinvol. Naar mijn aanvoelen is dat de leefwereld ondanks alle externe en interne druk bijzonder veerkrachtig, niet in het minst door de dagelijkse motivatie van alle hulpverleners in het werkveld.

Ik meen dat Habermas' theorie een meerwaarde is voor het sociaal werk omdat ze bijdraagt tot een soort bewustwording; als perspectief dat een hogere vorm van zelfreflectie toelaat. Het is geen kwestie van aanvaarden of verwerpen van externe (biologische en economische) factoren, wel een manier om kritisch na te gaan hoe ze een meerwaarde kunnen bieden. Sociaal werkers kunnen daarin een stem hebben, maar niet absoluut. Waar Habermas' theorie in deze context onvoldoende in slaagt, is het sociaal werk ontdoen van zijn passiviteit. Zijn evaluatie van de dynamiek die het kapitalisme teweegbrengt is dermate rationeel dat ze niet meteen de mogelijkheid biedt om de problemen vast te pinnen en werkbaar te maken. In het volgende hoofdstuk proberen we dit probleem te overkomen.

¹⁰⁸ De economische en biologische dimensie zijn krachten die via het instrumentele handelen en vanuit het systeem de leefwereld verzwakken. Het sociaal werk valt binnen de leefwereld en overlapt met het systeem, met als gevolg dat de krachten zowel een interne als externe oorsprong hebben. Hoewel Habermas dit uitsluit stel ik hypothetisch de vraag als het systeem groter kan worden dan de leefwereld, of metaforisch; kan de parasiet groter worden dan de gastheer?

3. Sociaal werk als biopolitieke actor

“Sociaal werk is een met macht uitgevoerd, maar in wezen machteloos antwoord op sociale problemen”¹⁰⁹ – Leo Apostel

Apostel heft sociaal werk uit zijn passiviteit door een onderliggende macht te suggereren. In navolging van Foucault begrijp ik deze macht als een biomacht, waardoor sociaal werk een actor wordt binnen een nieuwe wereldorde die Negri en Hardt duiden als imperium¹¹⁰. Aan de hand van Devos' *Biopolitiek en Postfordisme*¹¹¹ wens ik het sociaal werk hierin een plaats te geven. Eerst maak ik een schets van deze nieuwe wereldorde om tot een beter begrip van het hedendaagse kapitalisme te komen. Daarna wijs ik aan hoe deze maatschappijanalyse verschilt van die van Habermas. Dan beschrijf ik hoe sociaal werk en psychiatrie allebei biomachtige hulpverleningsvormen zijn, verankerd in recente wetgeving. Vervolgens bekijk ik van welke aard sociaal werk is binnen deze nieuwe maatschappijanalyse, om tot slot haar speelveld te hersitueren.

3.1 Naar een nieuwe wereldorde

Aan de hand van een selectieve lezing van Devos wens ik met Foucault de nieuwe wereldorde of imperium van Negri en Hardt in kaart te brengen. Biopolitiek staat hierin centraal.

In tegenstelling tot Habermas, die Marx verwijt te eenzijdig te focussen op het economische determinisme van de onderbouw op de bovenbouw, maar zelf ook een soortgelijke tweedeling maakt tussen leefwereld en systeem,¹¹² distantieert Foucault zich in zijn lezing van Marx volledig van dat binaire model. Devos wijst erop dat hij Marx in een beslissend opzicht herleest en daarbij focust op diens machtsanalyse, waarbij tijdens de economische productiviteit technologieën geen minder belangrijke rol spelen dan staatsapparaten. Foucault stelt de soevereine macht, die we kunnen begrijpen vanuit de middeleeuwen waar de vorst (of soeverein) beslissingen treft van leven of dood, tegenover de tweeledige biomacht¹¹³, die enerzijds berust op de discipline van het individu, en anderzijds op de bevolkingspolitiek¹¹⁴ (of controle van de massa).¹¹⁵

¹⁰⁹ Roose R., 'Beheersen van het onbeheersbare? Het belang van ruimte voor onvoorspelbaarheid in het sociaal werk', in Vandaele H. (red.), *Management en de maat van de mens, een spannend evenwicht?*, Kortrijk, CVO VSPW, 2008, p. 110, teruggaand op Apostel L, Paradoxen van de welzijnszorg: een driefrontenoorlog. In Seminarie en Laboratorium voor Jeugdwelzijn en Volwassenenvorming (red.). *Interventierecht. Bijdragen tot de studiedag georganiseerd naar aanleiding van het emiraat van Prof. Dr. G. De Bock op 5 oktober 1984*, Antwerpen, De Sikkel, 1985, pp. 29-48.

¹¹⁰ Hardt M. & Negri A., *Empire*, Massachusetts (VS), Harvard University Press, 2000.

¹¹¹ Devos R, *Biopolitiek en Postfordisme*, Antwerpen, Garant, 2010.

¹¹² Scott J., *Sociological Theory: Contemporary Debates*, Cheltenham (VK), Edward Elgar Publishing, 2012, pp. 171-172.

¹¹³ Biopolitiek in de ruime zin

¹¹⁴ Biopolitiek in de strikte zin

¹¹⁵ Devos R., 'De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek', in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 217-219.

Terwijl Foucault de biomacht (discipline en bevolkingspolitiek) situeert aan het einde van het ancien régime, neemt Deleuze zijn begrippen over maar plaatst ze respectievelijk in de eerste en tweede helft van de 20ste eeuw. De disciplinaire maatschappij wordt, onder invloed van de Tweede Wereldoorlog als kantelmoment, omgevormd naar een controlemaatschappij. Net zoals Foucault begrijpt Deleuze dit als een mutatie van het kapitalisme, in dit geval neoliberalisme¹¹⁶. In deze laatste gaat het niet langer over de productie, maar over het product en de marktwerking. De term “rhizomatisch”¹¹⁷ wordt gebruikt om aan te duiden dat hierbij versnipperde (netwerken van) netwerken onontbeerlijk zijn. Devos helpt ons in zijn lezing van Deleuze om de twee dominerende vormen van biomacht te begrijpen. Terwijl discipline van toepassing is in gesloten ruimtes op de lange duur, is controle typerend bij open netwerken op de korte duur. Bij de eerste wordt gestreefd naar een homogene verzameling individuen (met ‘handtekeningen’), terwijl het bij de tweede vooral gaat over het proces van de homogenisering van de massa (met ‘databanken’).¹¹⁸

In de materialistische analyse van hun imperium steunen Negri en Hardt op Foucaults biomacht. Zij beschouwen de overgang van het (fordistische, disciplinaire) kapitalisme naar het (postfordistische, biopolitieke) neoliberalisme als gelijklopend met overgang van het imperialisme naar het imperium. Terwijl het imperialisme gebouwd is rond natiestaten, is ten gevolge van de globalisering het imperium gebouwd rond gigantische open netwerken. Daarbij staan de knooppunten voor overkoepelende machtsinstellingen zoals financiële centra, metropolen of supranationale instellingen. De soevereiniteit is weliswaar gedecentraliseerd maar niet verdwenen. De actoren in het postmoderne imperium zijn aldus de massa’s, of de meerderheden, die spelers zijn in ongrijpbare en vluchtige netwerken, en gestuurd worden via biomacht.¹¹⁹

Foucaults biopolitiek, steunende op discipline en controle, krijgt in de maatschappijtheorie van Negri en Hardt een belangrijke rol. Hun nieuwe wereldorde of imperium, die kan begrepen worden als globale veruitwendiging van het neoliberalisme, wordt overkoepeld door een ongrijpbare, in netwerken vervatte, soevereiniteit. Via biopolitiek komt een controlemaatschappij met totale beheersing tot stand.

3.2 Imperiale kritiek op Habermas

Het is duidelijk dat Negri en Hardt in hun maatschappijanalyse sterk verschillen van Habermas. Ze laten het dan ook niet na om hem te bekritisieren. We staan stil bij deze verschillen en de kritiekpunten.

¹¹⁶ In Devos’ beschrijving van Deleuze gebruikt hij de term neokapitalisme. Voor de homogeniteit van deze paper hanteer ik het begrip neoliberalisme.

¹¹⁷ Devos R., ‘De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek’, in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 221-222.

¹¹⁸ Ibidem, pp. 221-222.

¹¹⁹ Ibidem, pp. 223-224.

De overgang van het imperialisme naar het imperium staat bij de Italianen centraal. Zij verwijzen naar, en bekritisieren, de gedachtegang van Rosa Luxemburg, die in mijn ogen gelijklopend is met die van Habermas. Voor haar is het kapitaal tijdens de imperialistische fase 'een organisme dat zich buiten zijn grenzen moet bewegen om te overleven, gekenmerkt door de toenemende kapitalisering van de niet-kapitalistische ruimte'. Dit doet sterk denken aan Habermas' theorie van de kolonisering van de leefwereld. In haar ogen is het imperialistische kapitalisme vanzelf geneigd om ten onder te gaan, zoals de (instrumentele) parasiet de (leefwereldlijke) gastheer zou kunnen overwinnen om uiteindelijk te sterven van de honger. Deze these verwerpen Negri en Hardt, aangezien zij deze expansieve moeilijkheden juist beschouwen als noodzakelijke voorwaarde om de transformatie naar het imperium in te zetten. Het kapitalisme gaat niet ten onder maar ze verandert van gezicht.^{120, 121} Dit heeft consequenties voor hun beschouwingen op Habermas.

Vooreerst verwerpen de Italianen de idee van een maatschappij waarin communicatief en instrumenteel handelen gescheiden zijn. In hun nieuwe postmoderne wereldorde, of imperium, is dat soort van opdeling onmogelijk aangezien communicatie, productie en leven deel uitmaken van een complexer en conflicterend geheel. De Italianen in Habermas' termen: het instrumenteel handelen gebeurt op een communicatieve manier, of systemische reproductie is ook culturele reproductie. Ze geven het voorbeeld van corruptie, waar de (communicatieve) planning even verwoestend is als de (instrumentele) uitvoering ervan.¹²² Binnen een zorgorganisatie zou dit kunnen betekenen dat sociaal werkers ook in de koffiepauze geen informele gesprekken kunnen voeren, aangezien de reden van samenkomen rechtstreeks volgt uit de (instrumentele) dagindeling. Sociaal werkers zouden onmogelijk kunnen communiceren op een manier dat ze het systemische jargon vermijden.

Daaruit volgt, dat aangezien de leefwereld doordrongen is van kapitalistische controle, het een utopische gedachte is de democratie van daaruit te kunnen versterken.¹²³ De Italianen verwijten Habermas dat zijn theorie te moralistisch is, en volledig onrealiseerbaar. Voor hen is het evident dat de massamedia onze alledaagse sociale handelingen beïnvloeden. Het is zinloos om enkel binnen de communicatieve ruimte ethisch te handelen, want de ethiek moet mede geconstrueerd worden binnen het imperium.¹²⁴ In Habermas' termen stellen ze dat communicatief handelen, in plaats van instrumenteel handelen te bestrijden, systemisch moet opereren. Passen we dit toe op Hart boven Hardt, dan kan gesteld worden dat ze niet moeten proberen het extern beleid te beïnvloeden, maar

¹²⁰ Devos R., 'De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek', in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 227-228.

¹²¹ Hardt M. & Negri A., *Empire*, pp. 225-228.

¹²² Ibidem, pp. 33-34, 404-405.

¹²³ Hier doen de Italianen sterk denken aan de vroegere *Frankfurter Schule*.

¹²⁴ Hardt M. & Negri A., *Multitude – War and Democracy in the age of Empire*, New York, The Penguin Press, 2004, p. 260.

integendeel zelf hun eigen (systemische) beleid moeten voeren. Wie zich wil verzetten tegen het gebruik van de DSM moet die niet klinisch bestrijden, maar dient alternatieven te implementeren.

Als laatste punt van kritiek merken de Italianen op dat Habermas' aanvankelijke plannen om sociale transformatie te realiseren uiteindelijk verwaterd zijn in een theorie die de bestaande sociale realiteit aanvaardt zoals ze is, en ze daarom ook versterkt.¹²⁵ Voor Habermas is het systeem inderdaad geneigd tot parasitering, maar daarbij is het hoogst haalbare om een equilibrium te bereiken en niet om het systeem fundamenteel op te heffen. Nemen we aan dat sociaal werkers in opstand komen tegen tijdquota's voor een gesprek, dan moet er, volgens Negri en Hardt, niet gestreefd worden naar het verwerven van meer tijd, maar naar de afschaffing van de quota's.

De Italianen hun kritiek is driedelig. Ten eerste vinden ze Habermas' opdeling in leefwereld en systeem kunstmatig, daar die als het ware met elkaar vervlochten zijn. Vervolgens verwerpen ze de idee dat democratisering mogelijk is zonder daarbij het kapitalisme te betrekken. Als laatste beschouwen ze Habermas' theorie als onwerkbaar om maatschappelijke verhoudingen te wijzigen. Ze verwijten zijn rationalisering en willen met de voeten in de realiteit staan.

3.3 Hulpverlening als biomacht

We spiegelen de geschiedenis van het sociaal werk en de psychiatrie aan Foucaults machtsanalyse¹²⁶; van de soevereine tot de disciplinaire en de biopolitieke periode. Aanvullend bespreek ik hoe de biomacht juridisch wordt vastgelegd in welzijnswerk en geestelijke gezondheidszorg.

Alvorens we van start gaan staan we kort stil bij Negri en Hardt hun opvatting over biomacht. Voor hen is dit "een machtsvorm die het maatschappelijke leven van binnenuit reguleert, volgt, interpreteert, absorbeert en opnieuw articuleert. Macht kan alleen dan een effectief commando over het hele leven van de bevolking krijgen, als ze een integrale, vitale functie wordt die door elk individu volledig omarmd en uit eigen beweging door hem of haar opnieuw geactiveerd wordt."¹²⁷

In de soevereine tijd was sociaal werk (in ruime zin) nog een kwestie van religieus geïnspireerde naastenliefde. Armoede werd toen als vanzelfsprekend ervaren, waardoor enkel de gevolgen en niet de oorzaken van de situatie werden aangepakt. De toenmalige hulpverleners opereerden in een

¹²⁵ Hardt M. & Negri A., *Commonwealth*, Massachusetts (VS), Harvard University Press, 2009, pp. 18-19.

¹²⁶ Foucault situeert de disciplinaire samenleving rond 1650 en de biopolitieke rond 1750, terwijl Deleuze deze invult in respectievelijk de eerste en twee helft van de 20^e eeuw. Ik vertrek vanuit hun consensus dat de soevereine macht overging naar een disciplinaire en uiteindelijk bevolkingspolitieke macht. Deze periodes zijn overigens niet strikt van elkaar te onderscheiden.

¹²⁷ Devos R., 'De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek', in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 224 naar Hardt M. & Negri A., *Empire*, pp. 23-24.

ruimte afgebakend door de soeverein. Onder invloed van de verlichtingsidealen, die de sociale ongelijkheid aan de kaak stelden, verschoof de zorgfocus richting de levenswijze van de arme.¹²⁸

In het licht van de industrialisering en proletarisering begint sociaal werk vorm te krijgen. Doordat de burgerij zich zorgen maakte over de in hun ogen gevaarlijke arbeidersklassen die in de steden in proportie toenamen, moesten sociaal werkers *avant là lettre* erop toezien dat zekere morele gedragsregels gerespecteerd bleven. De disciplinerende ging, onder invloed van het algemeen meervoudig stemrecht, verder via de volwassenenvorming om “de samenleving te beschermen tegen revolutionaire tendensen”¹²⁹. Er ontstonden vakverenigingen¹³⁰ om arbeiders, mits de afdwinging van enkele sociaaleconomische rechten, aan het werk te houden. Opdat sociale problemen preventief aangepakt werden, en om aldus de maatschappij te beschermen, ontstonden de eerste wetten op de kindbescherming¹³¹. In de strijd tegen dronkenschap, de omgang met oorlogsinvaliden et cetera, ontstonden tijdens het interbellum de eerste sociale scholen die, met oog op de versterking van de sociale zekerheid, vanaf 1945 de titel van ‘maatschappelijk assistent’ mochten uitreiken.¹³² In de periode tussen de verlichting en het einde van de tweede wereldoorlog profileert sociaal werk zich als een discipline versterkend instituut dat werd aangestuurd door de burgerij en later de overheid.

Naderen we het heden, dan zien we dat sociaal werk de elementen uit de voorgaande periodes voor een stuk behoudt, maar dat de welzijnszorg (niet los van de bevolkingsexplosie en oprichting van de welvaartstaat in de jaren 50) een kwestie wordt van het maatschappelijke in plaats van het individuele lichaam. Het biopolitieke karakter valt af te leiden aan de decentralisering van de hulpverlening en de opkomende netwerkorganisaties.^{133, 134} Dit impliceert dat het zorgbeleid niet langer vertrek vanuit een ivoren toren, maar juist in de samenleving staat waardoor diepgaander, van binnenuit, en bovendien vraaggestuurd kan ingegrepen worden in iemands leven en omgeving.¹³⁵ Het is ook niet toevallig dat toonaangevende auteurs zoals De Wachter en Verhaeghe hun focus op sociale problemen verschuiven naar de maatschappij.¹³⁶ Hedendaags sociaal werk opereert meer dan ooit als biomacht in het maatschappelijke domein. Om dit te staven verwijs ik naar recente wetgeving die dit soort welzijnswerk institutionaliseert.

¹²⁸ Derynck W., *Syllabus inleiding in het sociaal werk*, Kortrijk, Vives SAW, 2013-2014, p. 33.

¹²⁹ Derynck W., *Syllabus inleiding in het sociaal werk*, pp. 34-38.

¹³⁰ Dit zijn de voorlopers van de huidige vakbonden.

¹³¹ In navolging van de wet op de Kinderbescherming van 1912 werd in 1919 het Nationaal werk voor Kinderwelzijn opgericht, dat vandaag uitgroeide tot Kind & Gezin.

¹³² De Bie M., *Sociaal werk in Vlaanderen en Nederland*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2008.

¹³³ Een voorbeeld hiervan is Vzw Groep Ubuntu uit Zwevegem. Samen met de familie van de betrokkene en andere organisaties coördineren ze de hulpverlening. <http://www.groepubuntu.org/>

¹³⁴ Vanheule S. & Verbeek W. ‘Netwerken in de zorg’ in *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 23 (1999) 224, pp. 30-32.

¹³⁵ Dekeyzer K., *Syllabus sociaal beleid*, Kortrijk, Vives SAW, 2014-2015, pp. 81-89

¹³⁶ Purnelle B., ‘Dirk De Wachter: “Steeds meer mensen voelen dat er iets niet klopt”’, in *De Wereld Morgen*, 05-05-15.

Het Decreet op de Kwaliteitszorg van 29 april 1997¹³⁷, nageleefd in iedere erkende zorgorganisatie, is naar mijn mening een representatief voorbeeld van biomacht in de hulpverlening. Deze juridische regel is voor een groot stuk verantwoordelijk voor het opkomende professionalisme en management zoals eerder besproken. De overheid geeft welzijnsorganisaties een verhoogde vrijheid om zelf hun hulpverlening te organiseren, maar blijft instaan voor de planning, financiering en eindverantwoordelijkheid.¹³⁸ Om dit mogelijk te maken moet de zorg gekwantificeerd worden, met als gevolg dat efficiëntie vanuit neoliberale motieven het onderliggende doel wordt.¹³⁹ Er wordt vastgelegd wanneer, hoelang, waarom, et cetera ingegrepen wordt in de hulpvrager zijn leven. De beleidsmaker koppelt zich los van de individuele hulpvrager, maar verzekert de controle op de zorgorganisaties die op hun beurt op ongeziene wijze kunnen diversifiëren om op meerdere (individuele en maatschappelijke) domeinen in te grijpen. Gedecentraliseerde cijfermatige beheersing op grote schaal.

Ook de psychiatrie ontwikkelt zich doorheen de tijd tot biomacht. In de soevereine periode worden mensen met geestelijke kwalen echter nog aanzien als bezetenen. Exorcisme, in de vormen van gebeden tot geseling en uithongering, bood een antwoord. Wie bestempeld werd als heks onderging een eerder empirische diagnostiek; onfortuinlijke vrouwen werden aan handen en voeten vastgebonden en ondergingen een drijfpest. Indien het slachtoffer bleef drijven werd ze gecategoriseerd als onrein om uiteindelijk te worden vermoord, maar als ze verdronk was ze weliswaar ook dood, maar dan wel gezuiverd van zonden. Wie omging met mensen met geestelijke problemen opereerde onder de richtlijnen van de religieuze soeverein.¹⁴⁰

Vanaf de zeventiende eeuw kreeg de psychiatrie zoals we ze vandaag kennen vorm, door wat Foucault in zijn doctoraat omschrijft als “de grote opsluiting”¹⁴¹. Discipline werd nagestreefd door mensen die niet productief of sociaal afwijkend waren, vaak tegen de achtergrond van een economische crisis, op te sluiten in gestichten.¹⁴² Net zoals bij gevangenen verwijst Foucault naar Bentham’s panopticon als architecturaal archetypen van het disciplinaire gebouw, waarbij de efficiënte ringvormige structuur met centrale opzichter zorgt voor een ongebalanceerde machtsverhouding tussen de opzichter en de gecontroleerde(n).^{143,144} Vanuit paternalistische visie opereerde de

¹³⁷ De recentste herziening valt te raadplegen via <http://www.codex.vlaanderen.be/Portals/codex/documenten/1011700.html>

¹³⁸ Dekeyzer K., *Syllabus sociaal beleid*, Kortrijk, pp. 81-89.

¹³⁹ Vuylsteke A., *Werken in een organisatie – Ppt hoofdstuk 5 tevredenheid en kwaliteit*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016.

¹⁴⁰ Nevid J., Rathus S. & Greene, B., *Psychiatrie - een inleiding (8e editie)*, Amsterdam, Pearson Benelux, 2012, pp. 11-12.

¹⁴¹ Foucault M., *Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, Boom, 1992.

¹⁴² Klijn A., *Tussen caritas en psychiatrie. Lotgevallen van zwakzinnigen in Limburg 1879-1952*, Hilversum, Verloren, 1995, p. 57.

¹⁴³ Keulartz J., *Van bestraffing naar behandeling. Een inleiding in de sociologie van de hulpverlening*, Amsterdam, Boom, 1987, pp. 96-98.

¹⁴⁴ Foucault M., *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 2010.

psychiater (soms nog tot op de dag van vandaag) vanuit “psychiatrisch weten”¹⁴⁵ om individuen in een bepaalde, gewenste, richting te duwen. In de disciplinaire periode beschouwt psychiatrie een geesteszieke als afwijkend en wordt er gestreefd naar individuele normalisering.

Foucault maakt de brug naar de biomacht via de “fonction-Psy”¹⁴⁶, waarmee hij de menswetenschappelijke drang om de maatschappij te manipuleren hekelt. Op die manier wordt weliswaar komaf gemaakt met de institutionele psychiatrie en haar wortels (“ses tentacules dans la structure de notre société”¹⁴⁷), maar verspreiden nieuwe disciplines zoals de psychopathologie, psychosociologie, psychocriminologie, et cetera zich in onze samenleving. Het asiel maakt plaats voor open ruimtes, en de paternalistische psychiater wordt vervangen door een gedecentraliseerde teamvergadering die samenwerkt met een netwerk aan organisaties.¹⁴⁸ In het digitale panopticon¹⁴⁹ wordt de bewaker vervangen door een database waarbij, over een netwerk, in verschillende zorginstellingen dezelfde informatie kan geraadpleegd worden.¹⁵⁰ De medicalisering zoals besproken in de probleemanalyse is tevens een voorbeeld van biomacht; via individuele inname van medicatie, gebaseerd op de normering van de DSM en gestuurd door de belangen van de farmaciebedrijven wordt gedoeld op de optimalisering van de bevolking, de samenleving en de welvaart.¹⁵¹ Net zoals sociaal werk is ook de geestelijke gezondheidszorg mee geëvolueerd naar een institutie die *massaal* ingrijpt in de samenleving. Deze trend werd juridisch bekrachtigd.

Een aanpassing van de ziekenhuiswet¹⁵² stond aan de basis van wat beter bekend staat als artikel 107 van de geestelijke gezondheidszorg. Het doel van artikel 107 is de vermaatschappelijking van de zorg; of het domein van de psychiatrie buiten de muren van *de psychiatrie* leggen. Deze kadert in de overheidstendens om binnen de geestelijke gezondheidszorg zorgcircuits en netwerken uit te bouwen. Deze wet is eigenlijk een financieringstechniek met als doel ziekenhuizen te motiveren hun

¹⁴⁵ Kraan H.F., ‘De ongebroken macht van de psychiatrie door de ogen van Michel Foucault’, in *Tijdschrift voor Psychiatrie* 48 (2006) 11, pp. 881-888.

¹⁴⁶ Beaulieu A., *Michel Foucault et le contrôle social*, Québec, Les Presses de l’Université Laval, 2005, pp. 71-73.

¹⁴⁷ Ibidem

¹⁴⁸ De teamvergadering waar ik als stagiair psychiatrie binnen AZ Groeninge deel van uitmaakte bestond uit een psychiater, psycholoog, verpleegkundige, ergotherapeut en sociaal werker. Het was in het bijzonder mijn taak (of die van de sociale dienst) om de hulpvrager vorens het ontslag te verbinden met externe organisaties zoals een Centrum voor Algemeen Welzijnswerk of Centrum Geestelijke Gezondheidszorg, eventuele huisvestingsmaatschappijen of lokale dienstencentra et cetera.

¹⁴⁹ Destrooper T., ‘Een digitaal panopticon’, in *De Wereld Morgen*, 27-02-14.

¹⁵⁰ Tibau F., ‘UZ Leuven rolt elektronisch medisch dossier uit bij 7 partnerziekenhuizen’, in *Knack Data News*, 28-04-11.

¹⁵¹ Verstraete P., *Macht en onmacht in het orthopedagogische werkveld. Foucault en de zorg voor personen met een mentale handicap in de 19^e eeuw*, Leuven, Acco, 2004, pp. 55-57.

¹⁵² De meest recente aanpassing van de ziekenhuiswet van 10 juli 2008 is integraal te raadplegen via http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=2008071090&table_name=wet

bedden af te bouwen¹⁵³ om met de vrijgemaakte budgetten ambulante (of niet-residentiële) hulp¹⁵⁴ te organiseren. Haar primaire functie is inzetten op “preventie, promotie, vroegdetectie, screening en diagnosestelling”¹⁵⁵, waardoor psychiatrische hulp meer dan ooit algemeen goed wordt. Enkel wanneer de nood het hoogst is kan er overgegaan worden op residentiële opname, maar de bedoeling is steeds om *in* de maatschappij met hulpvragers te werken. Het is niet onbelangrijk om te vermelden dat binnen de Vlaamse Gemeenschap artikel 107 en het kwaliteitszorgdecreet allebei van toepassing zijn en dus in wisselwerking staan met elkaar.

Sociaal werk en psychiatrie hebben doorheen de eeuwen een parallelle evolutie doorgemaakt. De praktijken uit de soevereine periode, in onze streken grotendeels verleden tijd, waren vooral gericht op symptoombestrijding binnen vooropgezette werkkaders. Sociaaleconomische omstandigheden zorgden voor een hervorming waar discipline, of homogenisering, van de individuen centraal kwam te zijn. Doorheen de tijd breidde de discipline zich uit tot biomacht, waarbij vanuit de massa gewerkt wordt; gedecentraliseerd en netwerkgericht. De pathologie is vanaf dan geen individuele maar een maatschappelijke kwestie, waardoor zorgorganisaties zich beginnen te focussen op doelgroepen of bevolkingscategorieën; aanbodgestuurd (individuele noden centraal) wordt collectief vraaggestuurd (maatschappelijke noden centraal)¹⁵⁶. Op Vlaams niveau worden deze tendensen juridisch vastgelegd in de geestelijke gezondheidszorg en de welzijnszorg. Neoliberale motieven stimuleren de beleidsmaker om zo zijn macht te verzekeren, maar de concrete hulpverlening komt terecht bij de verscheidene zorginstellingen die hun werking horizontaal en verticaal uitbreiden om zo op meerdere levensdomeinen in te grijpen. De aard van de biomacht in de hulpverlening leunt aldus aan bij de omschrijving van Negri en Hardt.

3.4 Sociaal werk als reproductant

Nu we zagen dat biopolitiek in de nieuwe wereldorde een cruciale rol speelt, en dat hulpverlening een vorm van biomacht is, blijft de vraag naar het productieve karakter van sociaal werk in dat imperium.

¹⁵³ Ook tijdens mijn stage heb ik gemerkt dat deze veranderingen niet zonder problemen verlopen. De afdelingspsychiater, wie ik toch zeer bekwaam achtte, moest zich niet zelden gaan verantwoorden bij de directie voor financiële sancties van overheidswege omdat hij bepaalde patiënten langer (want noodzakelijk) in opname hield. Om dit probleem te bufferen werden patiënten opgenomen waarvan geweten was dat ze na enkele dagen doorstromen naar andere instituties, om zo de gemiddelde ligdagduur naar beneden te trekken en sancties te vermijden.

¹⁵⁴ Een voorbeeld van de PZT (Psychiatrische Zorg in Thuisituaties) vinden we bij de mobiele teams van Psychiatrisch Centrum Menen. ‘Impact’ komt ter plaatste bij psychiatrische crisissituaties, terwijl ‘Amphora’ langdurige thuisbegeleiding op zich neemt. In de praktijk heb ik gemerkt dat deze de vraag nauwelijks kunnen bijhouden. http://www.pc-menen.be/zorgaanbod_pzt.php

¹⁵⁵ De volgende overheidssite werd in het leven geroepen om de implicaties van de wetswijziging via klare taal te communiceren <http://www.psy107.be/index.php/nl/>

¹⁵⁶ De eigenlijke vraag kan uitgaan van de betrokken hulpvragers in kwestie, maar veelal is er een maatschappelijke vraag (actueel voorbeeld is hoe de samenleving radicalisering van Islamjongeren wil tegengaan via sociale begeleiding).

Ook Negri en Hardt legden in hun imperium de focus op de productieve dimensie van de biomacht.¹⁵⁷ In de postfordistische werksfeer is het niet langer de materiële maar de intellectuele arbeid die centraal staat, in hun woorden de immateriële arbeid. Dit type arbeid overweegt vandaag niet kwantitatief, maar is wel de belangrijkste; “ze zuigt alle arbeidsvormen naar zich toe”.¹⁵⁸ Deze immateriële arbeid is tweeledig. Als eerste is er het communicatieve en informatieve aspect; hedendaagse productie begint, eindigt en wordt gestuurd door taal en kennis. Sociale interactie is onvermijdelijk om informatie uit te wisselen, waardoor gemeenschappelijkheid en subjectiviteit tot stand komt. Het is echter de tweede zijde van de immateriële arbeid die hier mede verantwoordelijk voor is, namelijk de overkoepelende affectieve arbeid.¹⁵⁹

Affectieve arbeid is biopolitieke arbeid bij uitstek, daar er een rechtstreekse link is met het lichaam van de andere. Voorbeelden zijn orthopedagogen die mensen met een beperking leren omgaan met hulpmiddelen, en sociaal werkers die mensen in moeilijke situaties psychosociaal begeleiden. In navolging van Negri en Hardt zijn in deze voorbeelden lichaam en geest met elkaar verweven, aangezien de emotionele affecten een lichamelijke reactie oproepen en een bepaalde denkwijze tot uiting brengen.¹⁶⁰ In de postmoderne wereldeconomie staat deze affectieve biopolitiek in voor de productie van het sociale leven zelf, zowel bij gezondheidszorg als in de entertainment industrie.¹⁶¹ Het is in deze (re)productie van het menselijke leven dat de vermenging van Habermas’ instrumentele en communicatie handelen plaatsvindt. Sociaal werk, welzijnszorg, geestelijke gezondheidszorg, et cetera, sluiten nauw aan bij deze affectieve arbeid.

Negri en Hardt stellen dat de “social worker”¹⁶² het archetype is van de postfordistische arbeider, daar hij uitblinkt op alle vlakken van de immateriële arbeid en bovendien in staat is om andere arbeidstypes met elkaar te verzoenen (‘een project van constitutie’). Het streven naar gelijkwaardig burgerschap, vrijemeningsuiting, de uitbouw van netwerken, en de uitdrukking van ieders behoeften via politiek engagement behoort tot zijn takenpakket. Het is duidelijk dat Negri en Hardt dit niet beschouwen als een kleine klus, want ze gaan verder; de organisatie van de sociaal werker en de immateriële arbeid is “een organisatie van productieve en politieke kracht als een biopolitieke eenheid gestuurd door de menigte, georganiseerd door de menigte, gestuurd door de menigte – absolute democratie in actie.”¹⁶³

¹⁵⁷ Hardt M. & Negri A., *Empire*, pp. 27.

¹⁵⁸ Devos R., ‘De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek’, in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 225-226.

¹⁵⁹ Hardt M. & Negri A., *Empire*, pp. 293-294.

¹⁶⁰ Devos R., ‘De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek’, in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 225-226.

¹⁶¹ Hardt M. & Negri A., *Empire*, pp. 292-293.

¹⁶² Ibidem, pp. 409-410.

¹⁶³ Ibidem (eigen vertaling).

Negri en Hardt spreken over sociaal werk in de brede zin van het woord. Desalniettemin leren ze ons ook iets over het sociaal werk dat in deze paper besproken wordt; als zijnde een beroepsgroep die beantwoordt aan de meest relevante hedendaagse arbeidsvorm, namelijk de immateriële arbeid, en er daarbij uitspringt met haar affectieve karakter. Immers, in het sociaal werk wordt *de facto* rechtstreeks met mensen gewerkt, en door haar diversiteit is sociaal werk een belangrijke biopolitieke actor in het maatschappelijke veld.

3.5 Een postmoderne sociale kwestie

Het speelveld van sociaal werk is sinds haar ontstaan drastisch veranderd. We grijpen terug naar het begin van dit stuk en bespreken hoe de sociale strijd in de nieuwe wereldorde kan begrepen worden.

Negri en Hardt beschrijven de hybridisering die komaf maakt met courante maatschappijvisies. In de mondiale controlemaatschappij zijn namelijk alle mogelijke verhoudingen drastisch gewijzigd; grenzen tussen binnen en buiten verdampen, het proletariaat overkoepelt alle traditionele en immateriële arbeiders, dialectiek wordt een spel van gradaties en intensiteiten, private en publieke sfeer vermengen zich, strikte nationale grenzen worden overstegen door gladde netwerken zoals internet (sociale media), en ook oorlog en vrede zijn niet langer binaire begrippen (denk aan terrorisme van binnenuit). Voor Negri en Hardt is het duidelijk dat we in een conflictueuze toestand leven die het democratische verlangen van de menigte blokkeert.¹⁶⁴

Het punt dat de Italianen nu maken is allerminst defaitistisch. De uitbuiting, of exploitatie van de immateriële arbeid, is in het imperium niet verdwenen, maar daardoor ontstaat er in de kantlijnen van de netwerken van biopolitieke reproductie permanente weerstand. “Het kan oppervlakkige verstoringen of diepgaande crisissen veroorzaken, in de periferie of op de knooppunten van het mondiale netwerk.”¹⁶⁵ Devos spreekt hier van een “Copernicaanse omwenteling”¹⁶⁶, want voor Negri en Hardt gaat dat verzet nu juist aan de macht vooraf. Zij beschouwen leven als synoniem van subjectiviteit. Ik begrijp dit als volgt: kapitalisme is geen natuurlijk fenomeen maar is door mensen geconstrueerd. Het kapitalisme kan dan wel de sociale realiteit doorworteld hebben, en haar invloed kan dan wel legio zijn, maar dat betekent niet dat ze op zichzelf staat. Het is namelijk inherent aan kapitalisme dat ze crisissen veroorzaakt, maar het is pas wanneer mensen hun ongenoegen (ervaren en) uiten dat het werkelijk crisis is en er dusdanig naar gehandeld wordt. Indien het kapitalisme te veel parasiteert op de subjectiviteit van de menigte, ontstaat er een energie die haar kan onderuit halen. “De crisis is het effect van strijd.”¹⁶⁷ Het kapitaal zal dan niet verdwijnen, maar zich herschikken

¹⁶⁴ Devos R., ‘De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek’, in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 229-231.

¹⁶⁵ Ibidem, pp. 231-233.

¹⁶⁶ Ibidem, pp. 231-233.

¹⁶⁷ Ibidem, pp. 231-233.

om die tegenenergie te temperen. De eindigheid van het imperium zal bevestigd worden als de tegenenergie van de (radicaal democratische) menigte, ten gevolge van de excessieve losbandigheid van het kapitaal, de subjectiviteit laat ontketenen. Kapitaal moet niet bestreden worden, maar kan (om)gevormd worden.

Sociale veranderingen worden niet meer gerealiseerd door een strijd van het proletariaat tegen de burgerij, of de 99% tegen de 1%. In de nieuwe wereldorde is het de *geproletariseerde* menigte die eigenlijk zelf de lijnen van het speelveld afbakt, of minstens daartoe in staat is. Dat proces kan beschouwd worden als een mentaliteitswijziging, of subjectiviteit, die zich via netwerken dient te verspreiden om haar eigen voorwaarden aan te passen. Die (re)productie van energie is bovenal een biopolitieke aangelegenheid. Dat maakt dat biopolitieke actoren zoals sociaal werk in deze een relevante rol kunnen spelen, maar dat gaat niet vanzelf. Ik rond dit hoofdstuk dan ook af met de vraag naar de identiteit van sociaal werk als biopolitieke actor.

3.6 Deelbesluit: het identiteitsconflict van sociaal werk

In dit hoofdstuk wilde ik tot een beter begrip komen van de rol die sociaal werk heeft binnen een actuele maatschappijanalyse. Voor mijn antwoord grijp ik terug naar het openingscitaat van Apostel.

In deze scriptie wil ik vooral met de voeten in de realiteit blijven. Daarom is het nu tijd geworden om te reflecteren op wat alles dat besproken is betekent voor de praxis van sociaal werk. Het eerste deel van Apostels citaat, namelijk dat sociaal werk met macht uitgevoerd is, leidde na onderzoek tot het inzicht dat die macht geïnterpreteerd kan worden als een biomacht. Dit betekent dat sociaal werkers als het ware het lichaam, of ruimer het leven, van hulpvragers beïnvloeden. In de praktijk is dit natuurlijk zeer duidelijk, gaande van het opstarten van budgetbegeleiding tot het doorverwijzen naar gesloten psychiatrische afdelingen. Foucault leerde ons dat deze biomacht een instrument is om de bevolking te controleren en beheersen. Negri en Hardt wisten een maatschappijanalyse op te zetten die steunt op die biopolitieke reproductie; dat is het creëren van de samenleving via biomacht. In hun nieuwe wereldorde, waar neoliberalisme de afspiegeling van is, is het sociaal werk (door haar affectieve, of relationele karakter) één van de arbeidsvormen bij uitstek om die reproductie te realiseren. Indien de menigte, of mensen op collectieve schaal, zich op één lijn kunnen stellen, wordt het mogelijk om netwerkgewijs de “maatschappelijke verhoudingen aan het dansen te brengen.”¹⁶⁸

En zo komen we bij het “eeuwige thema”¹⁶⁹ onder sociaal werkers; de zoektocht naar identiteit. Ook wie deze thesis leest kan niet laten dan vaststellen dat sociaal werk allerm minst een sterk omljnd begrip

¹⁶⁸ Devos R, *Biopolitiek en Postfordisme*, pp. 235-242.

¹⁶⁹ Derynck W., *Syllabus inleiding in het sociaal werk*, pp. 39-40.

is. Volgens het tweede deel van Apostels citaat is het in ieder geval zo, dat sociaal werk eigenlijk geen structureel antwoord kan bieden op sociale problemen. Ik sluit allerminst uit dat hedendaags sociaal werk, inderdaad, geen structurele oplossingen levert. We konden namelijk vaststellen dat sociaal werk weliswaar een biopolitieke actor is, maar geen onafhankelijke aangezien er bij de beleidsmaker neoliberale belangen spelen. Zoals we in de probleemanalyse gezien hebben druipt dit in tegen de waarden van sociaal werkers. Daarbij stel ik ook vast dat de sector (behoudens enkele nobele actiegroepen) haar huidige, onbillijke, werking in stand houdt. Hier speelt geen verhaal van polarisering, maar wel van ambiguïteit binnen de individuele werkers van de sector. Ook de waarden en normen die bij de zelfreflectie belangrijk zijn lijken te hybridiseren.

Maar ik heb meer moeite om te aanvaarden dat, volgens Apostel, sociaal werk de intrinsieke mogelijkheid mist om structurele antwoorden te geven op sociale problemen, want sociaal werk is een spreekbuis voor diverse bevolkingsgroepen die zij biopolitiek 'produceert'. Opdat het neoliberale beleid niet zou doorschieten moet de vraag gesteld worden of de sector voort kan zonder hervormingen. Indien het antwoord negatief is, rest het (in navolging van de Italianen) aan zelfemancipatie om verandering te realiseren. Ons gigantisch maatschappelijk middenveld met een veelheid aan belangengroepen kan door onze (uiteindelijk toch niet zo slechte) democratie onmogelijk genegeerd worden. Maar sociaal werkers, en hulpverleners in het algemeen, moeten vermijden er defaitistisch van uit te gaan dat er geen veranderingen kunnen gebeuren, want dat is een redenering die zichzelf bevestigt. Sociaal werkers moeten aldus voor zichzelf uitmaken of het werk dat ze doen, gestuurd door het beleid, de doelen van beide niet ondergraaft. Zolang sociaal werkers geen collectieve visie kunnen ontwikkelen sluit ik mij aan bij Apostel, maar ik ontken dat sociaal werk per definitie een machteloos antwoord is op sociale problemen. Binnen de neoliberale orde kan sociaal werk relevanter zijn dan gedacht.

4. Psychiatrie en de moeilijkheid van de zuivere neurofysiologie

Psychiatrische hulpverlening is in al zijn vormen een biopolitieke aangelegenheid. Uit de inleiding herinneren we ons dat hulpverleners in hun werking moeilijkheden ervaren ten gevolge van het wetenschapsfundamentalisme, waarvan de zuivere neurofysiologie een belangrijke veruitwendiging is. Daar het ingrijpen in medemenselijke lichamen minstens een overpeinzing waard is, sta ik stil bij het dogmatische karakter van deze stroming. Vervolgens spiegel ik dit aan een representatieve gevalsbeschrijving uit de psychiatrie. Tot slot probeer ik deze visie op kritische wijze te herkaderen. Dit deel vloeit voort uit Vandaeles *Ik? Brein, spook noch ding. Kritiek op de zuivere neurofysiologie*.¹⁷⁰

4.1 Dogmatische grondslagen

We beginnen met een situering van de zuivere neurofysiologie. Daarna bekijken we welke filosofische consequenties deze met zich meebrengt, en duiden we dit in een psychiatrisch kader.

Een biopolitiek element is niet vreemd aan de wijdverspreide hersenwetenschap. Gabriel stelt zich sceptisch tegenover de motieven van George Bush Sr. om, na de val van de muur in 1989, de daaropvolgende tien jaar tot decennium van de hersenen uit te roepen.¹⁷¹ Hij suggereert dat de medische motieven onderschikt waren aan de controlemogelijkheden om de hersenen, en dus de staatsburger, beter in te passen in de surveillancemaatschappij. Ook psychofarmaca zou, net als reclame, mogelijkheden tot manipulatie bieden.¹⁷² Deze “neurologische wending”¹⁷³ laat ook de *humanities* niet koud, omdat haar uitlopers zich strekken van de hulpverlening tot de filosofie. Van de Verenigde Staten tot in ons taalgebied hekelen auteurs gaande van Harris (*Free will*) tot Swaab (*Wij zijn ons brein*), Lamme (*De vrije wil bestaat niet*) en Verplaetse (*Zonder vrije wil*) het bestaan van een bewustzijn en, inderdaad, vrije wil. Vandaele verwijst naar deze neurologen, die menen aan de hand van wetenschappelijke experimenten het ik te kunnen uitschakelen, als zijnde “neurofysiologische materialisten.”¹⁷⁴ Gabriel kiest “neurocentrisme”¹⁷⁵ om het geloof aan te duiden dat mensen op unieke wijze kunnen begrepen worden aan de hand van de evolutionaire voorgeschiedenis van de hersenen.

Men gaat uit van een dogmatisch grondprincipe dat “alles wat is totaal, zuiver en onbegrensd bepaalt.”¹⁷⁶ Ik benader dit determinisme tweeledig. Vooreerst gaat men uit van een werkelijkheid als

¹⁷⁰ Vandaele H., *Ik? Brein, spook noch ding. Kritiek van de zuivere fysiologie*, Kalmthout, Pelckmans, 2014.

¹⁷¹ Overheidswebsite van de VS met daarop de presidentiële proclamatie <http://www.loc.gov/loc/brain/proclaim.html>

¹⁷² Gabriel M., *Waarom we vrij zijn als we denken*, Amsterdam, Boom, 2016, pp. 24-25.

¹⁷³ De Vleminck J., ‘De *humanities* en de neurologische wending: nieuwe dreiging of nieuwe mogelijkheden?’, in *De Uil van Minerva* 29 (2016) 1, pp. 5-6.

¹⁷⁴ Vandaele H., *Ik? Brein, spook noch ding*, pp. 11-18.

¹⁷⁵ Gabriel M., *Waarom we vrij zijn als we denken*, pp. 33-34.

¹⁷⁶ *Ibidem*, pp. 24-25.

“gesloten ketting van oorzaak en gevolg, waarbij alles van bij aanvang vastligt.”¹⁷⁷ Dit sluit een “teleologisch handelingsmodel”¹⁷⁸ volledig uit, wat betekent dat niemand nog in staat is om bepaalde doelstellingen na te streven aangezien alle gedragingen al vastliggen. Daarnaast veronderstelt men een “eerste allesbepalende oorzaak. Wanneer deze zich herhaalt, dan herhaalt alles zich. Niets is toevallig.”¹⁷⁹ Dit “essentialisme”¹⁸⁰ houdt in dat niemand nog verantwoordelijk kan worden gesteld voor zijn acties daar deze in essentie neurologische processen zijn buiten bereik van de eigen wil. Consequent doordacht en toepast op mensen, die zich gedragen alsof ze bewust zijn maar zonder bewustzijn, spreekt Vandaele van de “filosofische zombie”.¹⁸¹ Deze beweegt zich vlekkeloos door het dagelijkse leven maar zonder vrije wil. De dogmatisch neurocentrische benadering houdt in dat de hersenen voldoende en totaal bepalend zijn voor bewustzijn en menselijk gedrag.

Situëren we de filosofische zombie in een metafysisch kader, dan kies ik voor de (ondergeschikte) term *psychiatrische zombie* die we vinden in de geestelijke hulpverlening. Hersenafwijkingen worden in de moderne psychopathologie als oorzaken van psychiatrische symptomen aanzien. In deze “empirische positivistische” benadering is er een “materialistisch en reductionistisch”¹⁸² paradigma die de eigen verantwoordelijkheid externaliseert aangezien men de problemen situeert in de hersenen. Dit berust op een misverstand; het is vanzelfsprekend dat iedere gedraging hersenprocessen met zich meebrengt, maar bij het gros van de stoornissen is er geen unieke één-op-éénrelatie. Biologisch georiënteerde psychiaters wijzen een verstoorde hormonenconcentratie aan als voldoende oorzaak van een depressie (terwijl dit evenwel omgekeerd kan zijn en hoogst waarschijnlijk een wisselwerking is). Het therapeutisch principe dat eruit volgt is gericht op symptoomreductie, waarbij men symptomen bestrijdt maar onderliggende conflicten niet in beschouwing neemt.¹⁸³ Gedragingen worden eenduidig herleid tot neurologische processen die via de hersenen bestreden worden.

Mede door het biopolitieke aspect is het van belang de neurofysiologie van naderbij te bekijken. Deze stroming, waarin de hersenen centraal staan, ontwikkelde zich op een radicale en dogmatische manier. Filosofisch betekent dit dat men geen ruimte laat voor toeval of vrije wil omdat alles volledig gedetermineerd is vanuit de hersenen. Dit gedachtengoed vindt haar concrete toepassing binnen de psychiatrie. Daar worden functioneringsproblemen herleidt tot breinproblemen. Hulpvragers (én hulpverleners) worden de ruimte ontnomen om psychosociaal met moeilijkheden tewerk te gaan.

¹⁷⁷ Vandaele H., ‘De filosofie van het kijken’, in *De Uil van Minerva* 29 (2016) 1, pp. 44-45.

¹⁷⁸ Gabriel M., *Waarom we vrij zijn als we denken*, pp. 54-55.

¹⁷⁹ Vandaele H., ‘De filosofie van het kijken’, in *De Uil van Minerva* 29 (2016) 1, pp. 44-45.

¹⁸⁰ Gabriel M., *Waarom we vrij zijn als we denken*, pp. 181-182.

¹⁸¹ Vandaele H., *Ik? Brein, spook noch ding. Kritiek van de zuivere fysiologie*, pp. 40-41.

¹⁸² Dirx J., ‘De aantrekkelijke, maar illusoire autonomie van een eenzijdig verklingsmodel voor de psychopathologie’, in *Tijdschrift voor psychiatrie* 50 (2008) 7, p. 406.

¹⁸³ *Ibidem*, pp. 406-408.

4.2 Over de praktische moeilijkheden

In dit stuk toon ik de moeilijkheden van de dogmatiek aan via een praktijkvoorbeeld. Ik begin met een psychiatrische gevalsbeschrijving, en sta stil bij wat een neurofysiologische aanpak zou inhouden. Vervolgens onderzoek ik waarom deze ontoereikend is, en welke vragen onbeantwoord blijven.¹⁸⁴

Tijdens mijn stage maakte ik kennis met Ronny (45) die op de afdeling psychose-, angst- en stemmingsstoornissen in opname kwam naar aanleiding van het onverwachts overlijden van zijn dochter. Hij is gekend met een voorgeschiedenis van depressie waarvoor hij afwisselend antidepressiva voorgeschreven krijgt. Naast zijn dochter houdt hij uit een vorig huwelijk ook een zoon over, maar omwille van de slechte contacten met zijn ex-vrouw heeft hij met geen van beide contact. In zijn sociale netwerk zijn ook weinig steunfiguren te vinden. Uit het dossier leerde ik dat hij in het verleden verschillende opnames had, waarbij onder andere gefocust werd op zijn alcoholprobleem. Door zijn alcoholmisbruik en turbulente verleden heeft hij geheugenproblemen opgelopen. Collega's getuigden dat hij in het verleden ook beperkte cognitieve mogelijkheden had. Het duurde enige tijd alvorens ik met hem contact kon leggen, maar uiteindelijk leerde ik dat hij traumatische herinneringen overhield aan zijn jeugd. Hij wilde er weinig over kwijt, behalve dat zijn vader agressief was en hij zijn moeder niet gekend heeft. Zelf gaf hij aan dat veel van zijn problemen daarin gronden, maar zei dat hij er niet kan over spreken. Tijdens de omgang raakt zijn goedhartig karakter ondergesneeuwd door onbeheersbare vlagen van agressie, wat de gespreksvoering bemoeilijkt. Volgens zijn buurvrouw zou zijn brievenbus uitpuilen van onbetaalde facturen.

Veronderstellen we dat Ronny een psychiatrische zombie is, en dat zijn hersenen aan de oorzaak van zijn stemmingsprobleem liggen waardoor deze verder onderzocht worden. Het spreekt voor zich dat ik geen arts ben, maar vanwege zijn depressieve klachten zal er allicht een verstoorde hormonenbalans vast te stellen zijn. Hiervoor kan zijn bestaande medicatie worden aangepast. Ook zijn verslaving zal af te lezen vallen aan bepaalde verstoorde hersenfuncties. Behalve een behandeling met antabuse, een medicament dat in combinatie met alcohol ervoor zorgt dat de gebruiker zich waanzinnig slecht voelt en waardoor aldus ingespeeld wordt op het gedrag, lijkt er weinig voor handen. Ook voor zijn geheugenproblemen of wanen van agressie lijkt weinig voor handen. Denken we echter de zuivere neurofysiologie consequent door, dan kan gesteld worden dat het in de toekomst allicht toch mogelijk zou zijn om Ronny's stemmingsprobleem, geheugenprobleem, alcoholisme en agressie op biomedische wijze op te lossen (en moest blijken dat dit niet zo is, dan behoeft Ronny verder toch geen begeleiding aangezien het probleem enkel bij zijn hersenen ligt).

¹⁸⁴ Het formuleren van metafysische bezwaren tegen de zuivere neurofysiologie verdient een uitgebreidere studie die ons hier echter te ver zou leiden. Zie hiervoor *De Uil van Minerva* 29 (2016) 1 waarin Henk Vandaele aan de hand van de wetenschapsleer (1794) van Fichte de "vraag naar het eerste" verder onderzoekt.

Deze eenduidige biomedische behandeling lijkt me echter niet toereikend te zijn. Immers, een hoofdreden van opname, namelijk zijn rouw, werd volledig buiten beschouwing gelaten. Het zou in de hulpverlening geen meerwaarde bieden om zijn sociale netwerk uit te breiden en eventueel het contact met zijn zoon (en ex-vrouw) te herstellen. Verder zou er ook niet ingegaan worden op welke moeilijkheden hij ervaart die aanzetten tot drinken. Ook zijn traumatische verleden, waarvan hij zelf aangeeft dat het een belangrijke rol speelt en waarmee hij duidelijk worstelt, zou per definitie geen verdere uitklaring behoeven. Daarnaast zou het ook onnodig zijn om te werken aan zijn sociale vaardigheden om zijn agressie te kanaliseren. Het is daarbij nog maar de vraag hoe zijn facturen op orde worden gemaakt. Algemeen gesteld zou hij voor zijn behandeling en revalidatie nooit in contact hoeven treden met anderen of iets ondernemen, gezien men eenzijdig de focus legt op de hersenen.

Ook indien Ronny op neurologische wijze verlost zou zijn van al zijn klachten resteren enkele vragen. Is het gezond dat hij zich apathisch opstelt tegenover het verlies van zijn dochter? Is het zinvol dat zijn symptoom (alcoholisme) wegvalt als daarmee de onderliggende moeilijkheden nimmer besproken zijn? Moesten zijn agressieve wanen wegvallen, zou hij dan plots wel in staat zijn om gemakkelijk contacten te leggen of zou het hem nog ontbreken aan sociale vaardigheden? Als zijn cognitieve mogelijkheden opgewaardeerd worden, zal hij dan enkel in staat zijn om minder te vergeten of ook om nieuwe zaken bij te leren? Moest Ronny desondanks toch beslissen om over zijn traumatische verleden te spreken, om het bijvoorbeeld beter te begrijpen, kan daar dan ruimte voor zijn? Werd bij dit alles dan eigenlijk stilgestaan met welk doel Ronny in opname kwam?

Ik begrijp dat deze oefening allerminst een sluitend bewijs levert voor de onmogelijkheid van de zuivere neurofysiologie. Het is wel duidelijk dat, ondanks haar absolute karakter, toch niet alle vragen meteen te beantwoorden zijn. Daarnaast stel ik ook vast dat het neurocentrisme de psychosociale hulpverlening volledig opheft. Mijn sterkste filosofische bezwaar is allicht dat Ronny, samen met alle andere mogelijke hulpvragers, omgevormd wordt van subject tot object¹⁸⁵. Deze oefening is geen aanval jegens de biomedische benadering zoals die, ook gedurende mijn stage, vaak een tandwiel is in de gehele behandeling. Intuïtief is het voor mij wel duidelijk dat, wanneer dit consequent doorgedacht en uitgevoerd wordt in een praktische setting, deze methode en haar principes volstrekt ontoereikend zijn. Toch is de hersenwetenschap in de psychiatrie al tientallen jaren in opgang.

4.3 Kritische benadering

Vandaele reikt vanuit de kritische filosofie een paradigma aan dat de dogmatiek tegengewicht kan bieden. We beschouwen dit binnen een neurofysiologisch kader.

¹⁸⁵ Hier ligt een duidelijke link met *De dialectiek van de verlichting* en de concentratiekampen van het Naziregime.

Bij de kritische benadering gaat men uit van een ander grondprincipe. Deze stelt dat de hersenen een noodzakelijke voorwaarde zijn, en relatief bepalend voor het geheel (in tegenstelling tot de dogmatische benadering die uitgaat van de hersenen als voldoende voorwaarde en totaal bepalend). Ik begrijp dit als volgt: zonder hersenen zou er geen bewustzijn mogelijk zijn en geen menselijke gedragingen tot stand kunnen komen, maar dat betekent niet dat bewustzijn en gedragingen volledig gedetermineerd zijn door de hersenen. In de dogmatische benadering is de werking van de hersenen grenzeloos; ze stuit op geen enkele grens in het bepalen van bewustzijn en gedragingen. Vanuit de kritische benadering staat het begrip grens juist centraal; daarbij zijn hersenen begrensd in het bepalen van bewustzijn en gedragingen. Dit heeft als gevolg dat men uitgaat van een onbepaaldheid; bewustzijn en gedragingen worden voor een stuk door de hersenen beïnvloed (bepaald), maar ook voor een stuk door iets wat niet-hersenen is (onbepaald). Kortom, vanuit de kritische invalshoek hebben de hersenen geen absoluut, maar een relatief aandeel in menselijk bewustzijn en gedrag.¹⁸⁶

“Bovenop het materiële substraat van ons brein (ingebed in de ervaring van ons lichaam en de wereld) is er een relatieve ruimte tot een relatieve zelfreflectie.”¹⁸⁷ Deze kritische paradigmawissel verloopt niet probleemloos, daar het strikt definiëren van niet-hersenen vrij problematisch is. (Dit is overigens niet minder problematisch dan wanneer men vanuit dogmatische hoek de hersenen (totaal) wil bewijzen.) Vanuit kritische hoek is het onmogelijk om een strikt bewijs te leveren voor het bewustzijn en de gedragingen, aangezien de ruimte voor de onbepaaldheid dan wegvalt (en men opnieuw overgaat tot dogmatiek). Het verlies van het klassieke waarheidsbegrip wordt opgevangen door een relevant waarheidsbegrip. “De crux van de kritiek is dat waarheid in verhouding staat met het begrippennetwerk of het perspectief van waaruit de vraag vertrekt!”¹⁸⁸ Vanuit kritische hoek is het irrelevant om bewustzijn en gedragingen éénduidig te bepalen, omdat haar antwoorden enkel van toepassing zijn op de (enge of gekleurde) context van de vraag. Dat maakt wetenschap “het zoeken naar relevante waarheden binnen een bepaalde definitie waarbij deze niet meer is dan een vooropstelling van waaruit men de zaak onderzoekt. Vervolgens is het van belang goed in te schatten dat de gevonden waarheden alleen binnen dit perspectief relevant zijn.”¹⁸⁹ Het verlies van de (absolute) *evidence based* wetenschap wordt opgevangen door (relatieve) vrijheid voor onderzoek.

De kritische filosofie biedt ruimte om de hersenwerking, met bewustzijn en gedragingen, te exploreren voorbij de zuivere neurofysiologie. Als gevolg situeren haar antwoorden zich niet op hetzelfde domein als van de neurocentrici, maar biedt ze wel de mogelijkheid om praktische ontoereikendheden zoals eerder besproken in beschouwing te nemen. Er komt ruimte vrij om het onbekende te ontdekken.

¹⁸⁶ Vandaele H., *Ik? Brein, spook noch ding. Kritiek van de zuivere fysiologie*, pp. 83-84.

¹⁸⁷ Ibidem, p. 112.

¹⁸⁸ Ibidem, p. 115.

¹⁸⁹ Ibidem, p. 116.

4.4 Voorbij de psychiatrische zombie

Om de psychiatrische zombie te humaniseren doe ik beroep op de bewustzijnstheorie van Damasio, en verwijst ik naar de psychotherapeutische stroming. Dit koppel ik terug naar de praktijk.

De neuroloog Damasio, die overigens in 2013 van de KU Leuven een eredoctoraat mocht ontvangen, stelt in zijn theorie de homeostase van het organisme centraal. Hij begrijpt dit als “de natuur van elk organisme om, automatisch en dus zonder denken, een evenwicht met de omgeving te bereiken.”¹⁹⁰ Didactisch gebruikt hij de metafoer van een boom, die van onder naar boven vier segmenten telt waarbij de hogere telkens complexer is dan de voorgaande. Onderaan vinden we de basisprocessen zoals de stofwisseling, zoals dat ook bij bacteriën kan worden aangetroffen. In het volgende segment situeren zich de gedragingen in verband met pijn en genot. Daarna komen we bij de driften en motiveringen. In het hoogste segment, van toepassing op de meest complexe organismes, vinden we uiteindelijk de emoties met daar bovenop als laatste vertakking de gevoelens. Het is mogelijk deze theorie te spiegelen aan Darwins evolutietheorie, daar ieder hoger segment tegemoet komt aan veranderende omstandigheden in het milieu. Vandaele merkt op dat de anatomie van de hersenen een soortgelijke segmentenverdeling kent, waarbij de oorspronkelijke delen zoals de hersenstam en hypothalamus (hormoonregeling) onder de cortex (met onder meer taalcentrum) liggen.¹⁹¹

Vandaele begrijpt deze theorie als een kritische benadering op de neurofysiologie. Vooreerst stelt Damasio dat een lager segment een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is voor een hoger segment. Dat maakt dat een onbepaaldheid, bijvoorbeeld een nieuwigheid of toevalligheid in het milieu, een zekere invloed geniet op de overgang. De relevantie waarmee het organisme zich aan zijn milieu aanpast (of gedraagt) beïnvloedt zijn overleving, zoals ook *survival of the fittest* niet om de sterkste, maar om de meest aangepaste gaat. Cruciaal is dat Damasio ook ruimte laat voor het bewustzijn. Hij stelt dat emoties teruggaan op (materiële) biomedische processen, maar dat (de hogere) gevoelens “mentale beelden zijn die uitsluitend door de eigenaar worden waargenomen”¹⁹² en die zich afspelen in de geest. Ook hier zijn de emoties geen voldoende, maar een noodzakelijke voorwaarde voor gevoelens. Deze gevoelens kunnen begrepen worden als een complexe evolutionaire sprong die zelfreflectie mogelijk maakt. In relatie met zichzelf (lichaam, emoties, et cetera) en zijn omgeving heeft het organisme, via de gevoelens, de hersenen de mogelijkheid relatief vrije keuzes te maken, die vervolgens door interactie (*trial and error*) opnieuw afgetoetst worden.¹⁹³

¹⁹⁰ Ibidem, p. 85.

¹⁹¹ Ibidem, pp. 84-88.

¹⁹² Ibidem, p. 90.

¹⁹³ Ibidem, pp. 91-95.

Vandaele maakt met Damasio de weg vrij voor relatieve keuzemogelijkheden op vlak van gedrag en bewustzijn, en doorpikt daarmee (minstens gedeeltelijk) het concept van de psychiatrische zombie.

Het domein van de psychiatrie dat zich, in termen van Damasio, bezighoudt met gevoelens is de psychotherapie. Vanuit de fenomenologie en psychoanalyse gaat men uit van *het conflict* als oorsprong van een symptoom. Bij een therapeutische ontmoeting wil men deze niet in eerste instantie bestrijden, maar zich verplaatsen in de toestand van de andere om, via wisselwerking, een subjectieve analyse te maken (in tegenstelling tot de biologische benadering met éénrichtingsverkeer en objectivering).¹⁹⁴ Wanneer psychiater Petry, die we ons herinneren uit de inleiding, spreekt van *verstehen*, en daarmee bedoelt dat je moet durven meestappen in de psychose van de hulpvrager, gaat hij terug op deze traditie. Zonder hier uitgebreid op in te gaan verwijst hij naar de *Heidelberger Schule* als grote invloed. Daarbij ging Jaspers als psychiater descriptief tewerk; hij focuste niet op de diagnose, maar op de ontwikkeling van de klachten. Gadamer ging vervolgens hermeneutisch te werk en interesseerde zich, via intense dialoog, voor de belevenissen van de hulpvrager als manier om waarheid te zoeken en pas na een zeker begrip daarvan over te gaan op interpretatie en duiding.¹⁹⁵ Deze traditie kende halfweg de vorige eeuw in ons taalgebied een opflakking in de Utrechtse school met als belangrijkste vertegenwoordigers Rümke en Van den Berg die verder gaan op Husserl maar vanuit een antropologische invalshoek.¹⁹⁶ Ondertussen is deze stroming ondergesneeuwd door de neurowetenschappen waardoor ze grotendeels verdwenen is in de psychiatrische sector.

Stelt men de neurofysiologische en de psychotherapeutische traditie naast elkaar, dan is het geen grote opgave om daarin het dualisme tussen lichaam en geest van Descartes te herkennen. Uit de kritische filosofie volgt dat geen van beide voldoende is om psychiatrische problemen absoluut te bestrijden. Om dit te illustreren koppelen we terug naar Ronny. Neurofysiologisch gezien zou Ronny baat kunnen hebben bij een medicamenteuze behandeling met bijvoorbeeld antidepressiva (dat inwerkt op de hormonen) en antabuse (dat inwerkt op het gedrag). Deze kunnen noodzakelijke voorwaarden zijn om een effectieve behandeling mogelijk te maken, maar zijn niet voldoende om hem te ondersteunen bij gevoelsmatige klachten. Daar komt de psychotherapeutische visie aan tegemoet, waardoor gewerkt kan worden aan zijn rouw en sociaal isolement. Ook deze kunnen een noodzakelijke voorwaarde zijn voor behandeling, maar niet voldoende. Kortom, een kritische behandelingsvisie is niet totaal objectiverend noch subjectiverend; een lichamelijke en geestelijke homeostase wordt nagestreefd. De opmerking hierbij is dat, in tegenstelling tot een dualistische visie, lichaam en geest niet gescheiden zijn maar elkaar wederzijds beïnvloeden, of complementair zijn.

¹⁹⁴ Dirkx J., 'De aantrekkelijke, maar illusoire autonomie van een eenzijdig verklaringsmodel voor de psychopathologie', in *Tijdschrift voor psychiatrie* 50 (2008) 7, p. 410-412.

¹⁹⁵ Petry D., *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, p. 129-131.

¹⁹⁶ De Visscher J., 'Fenomenologie van de Utrechtse school', in *De Uil van Minerva* 6 (1990) 3, pp. 208-209.

Ik deed een poging om het concept van de psychiatrische zombie te doorprikken. Damasio past een kritische filosofie toe op zijn benadering van de hersenen, wat impliceert dat gedrag en bewustzijn slechts gedeeltelijk bepaald zijn, of relatief vrij zijn. Gevoelens staan hierbij centraal, en worden gezien als noodzakelijke, maar geen voldoende, voorwaarde opdat evolutie mogelijk is. De psychotherapeutische tak van de psychiatrie draait rond die gevoelsmatigheid. Ik raakte deze stroming met een paar vertegenwoordigers aan om te verduidelijken dat deze ooit een volwaardige plaats had in de psychiatrie, maar nu in onbruik is geraakt. Een terugkoppeling naar het praktijkveld, met Ronny, leert echter dat deze, samen met de neurofysiologische stroming, een (relatief) waardevolle bijdrage kunnen leveren aan hulpverlening. Beide stromingen vullen elkaar aan waar de andere tekortschiet.

4.5 Deelbesluit: de beperktheid van de neurowetenschap in hulpverlening

In dit deel probeer ik te schetsen hoe de neurofysiologische dogmatiek de praxis van de hulpverlening ondermijnt.

De hersenwetenschap genoot de laatste jaren een enorme bloeiperiode. Dit zorgde ervoor dat men ook in de psychiatrie meer aandacht kreeg voor de link tussen psychopathologie en neurofysiologie. Hoewel ik niet pretendeer dat in de hulpverleningspraktijk (thans in mijn ervaringen) alles gereduceerd wordt tot problemen met de hersenen, meen ik dat deze trend wel een invloed heeft op waar men de focus legt. In de probleemanalyse werd duidelijk dat deze biologische focus vandaag overheerst.

Het verwerven van neurologische kennis is belangrijk, maar het wordt lastig wanneer dat onderzoek wordt toegepast op de praktijk. Aan de hand van een gevalsbeschrijving probeerde ik aan te tonen dat een eenzijdige focus op de hersenen ervoor zorgt dat een significant stuk van de hulpverlening buiten beschouwing blijft. Dit ten gevolge van de dogmatische toepassing van deze nieuwe wetenschap.

De kritische filosofie verwerpt het idee van een absoluut weten en opent de deur tot relatief weten. Daarbij zijn bewustzijn en gedragingen voor een noodzakelijk deel door de hersenen bepaald, maar niet voldoende om ze er volledig in te gronden. Ik heb aangetoond dat deze visie ook gedragen wordt binnen de neurologie. Dit zet de deur open voor de, zo lijkt het, lang vergeten psychodynamische kant van de psychiatrie. Focust de ene op de hersenen, dan legt de andere de aandacht op de geest.

Mijn suggestie hierbij is dat een psychiatrie mogelijk is waarbij deze visies elkaar aanvullen. Hun onderzoeksdomeinen zijn dermate verschillend, en tevens ontgonnen, waardoor complementariteit tussen beide allerm minst uitgesloten is. Tot die tijd blijft de neurofysiologische kant domineren, en verwordt de psychotherapie tot een marginale tak van de psychiatrie. De praktische moeilijkheden liggen in dat opzicht niet enkel bij de dominantie van de ene, maar tevens bij het tekort van de andere.

5. Naar een relationeel mensbeeld

In dit laatste hoofdstuk wil ik de focus leggen op de mens en het sociale terug binnenbrengen in sociaal werk. Behalve het economische en biologische is ook het relationele mensbeeld een wezenlijk onderdeel van de hulpverlening. Ik ga van start met Bubers essay *Ich und Du*¹⁹⁷ waarin hij, op microniveau, de grondontmoeting tussen twee personen centraal stelt. Vervolgens bekijk ik hoe dit op mesoniveau aan het uitgangspunt lag van Nagy's contextuele therapie en welke de sterktes zijn van deze benadering. Daarna onderzoek ik met Bauwens de positieve mogelijkheden van netwerkvorming op macroniveau in de post-kapitalistische samenleving. Afrondend verwijs ik op metaniveau naar een kritische benadering op menselijke relaties en wat dit betekent voor de hulpverlening.

5.1 Het filosofische fundament van Buber

We starten met een korte situering van deze denker. Vervolgens focussen we op zijn relationele theorie. Daarna spiegel ik dit aan Habermas' theorie. Afrondend kader ik dit in de hulpverlening.

De Joodse existentiële filosoof¹⁹⁸ Martin Buber stond in zijn denken stil bij de steeds schraller wordende menselijke relaties ten gevolge van de gemoderniseerde samenleving. De mens wordt via allerlei - in deze context economische en biologische - technieken benaderd waardoor echte interactie verloren gaat en men niet meer stilstaat bij de uniciteit van het menselijk wezen.¹⁹⁹ Hij verschilt van tijdsgenoten Sartre, wiens theorie eerder het individu centraal stelt, en Freud, wiens psychotherapie volgens hem te systemisch en categoriaal was.²⁰⁰ Naast zijn vertaling van de Hebreeuwse Bijbel naar het Duits, is hij best bekend voor zijn werk *Ich und Du* (1923) geïnspireerd op het chassidisme en Descartes' *Discours de la Méthode*.^{201, 202}

In dat werk brengt Buber alle relaties tussen personen, materie en goddelijkheid terug naar drie betekenaars, zijnde *Ich* ("Ik"), *Du* ("Jij") en *Es* ("Het"). Deze elementen zijn *an sich* betekenisloos, maar door onderlinge interactie kunnen ze structuren vormen die als het ware tot leven komen en zichzelf overstijgen.²⁰³ Hij onderscheidt twee grondwoorden, namelijk de woordparen "Ik-Jij" en "Ik-Het". Daarbij stelt hij dat de "Ik" in het ene woordpaar niet dezelfde is als de "Ik" in het andere

¹⁹⁷ Buber M., *I and Thou*, New York, Touchstone, 1996.

¹⁹⁸ Hijzelf verwierp de termen filosoof en theoloog, daar hij niet geïnteresseerd was in ideeën maar wel in de relatie met God (en niet God an sich), naar Vermes P., *Buber*, Londen, Peter Hablan, 1988, p. vii.

¹⁹⁹ Vandaele H., *Syllabus ethiek*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016.

²⁰⁰ Störig H.J., *Geschiedenis van de filosofie*, pp. 643, 649.

²⁰¹ Mendes-Flohr P., *Martin Buber: A Contemporary Perspective*, Jerusalem, Syracuse University Press, 2002, p. 110.

²⁰² Scott S., Martin Buber (1878-1965), in *Internet Encyclopedia of Philosophy – A Peer-Reviewed Academic Resource*, 2016.

²⁰³ Zank M. & Braiterman Z., Martin Buber, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2014.

woordpaar, maar dat de relatie van het “Ik” met “Het”, maar vooral met “Jij”, een unieke “Ik” creëert die op voorhand niet zou bestaan en alleen maar zo kan bestaan.²⁰⁴ In de alledaagsheid zijn er veel “Ik-Het”-relaties, bijvoorbeeld bij het autorijden of koken, maar ook in gesprek met een medemens, bijvoorbeeld wanneer werkgever en werknemer overleggen over de productie. Het is pas als de monologische²⁰⁵ en objectieve afstandelijkheid doorbroken wordt dat er een dialogische “Ik-Jij”-relatie tot stand kan komen.²⁰⁶ Dit gebeurt bij een innige, diepe ontmoeting met de ander, gekenmerkt door wederkerigheid, aanwezigheid en openheid. Enkele via deze subjectieve en circulaire ontmoeting kunnen de ander en het “Ik” elkaar construeren; deze “Ik-Jij”-entiteit is een “grondontmoeting”²⁰⁷.

En hoewel deze transcendentie bij de maatschappijkritische Habermas niet op de voorgrond staat, zijn er toch sterke gelijkenissen met zijn communicatieve en instrumentele handelen (2.2); deze corresponderen respectievelijk met de “Ik-Jij”- en “Ik-Het”-relatie van Buber.²⁰⁸ Net zoals bij Habermas zijn “Ik-Het”-relaties onvermijdelijk en zelfs nodig, maar zijn het de “Ik-Jij”-relaties die onlosmakelijk verbonden zijn met mens en leven. Een subtiel verschil ligt erin dat bij Habermas communicatief handelen in de openheid kan gebeuren, bijvoorbeeld tijdens een protestactie, terwijl er bij Buber nood is aan een concrete andere om mee te corresponderen; zo men wil onvoorwaardelijke(re) versus voorwaardelijke interactie.²⁰⁹ Vanuit een andere invalshoek formuleren ze echter allebei hun bezorgdheid over de fragmentatie van de sociale wereld die ze willen herstellen.²¹⁰ De “Ik-Jij”-relaties zijn een vorm van communicatief handelen bij uitstek en vinden plaats in Habermas’ leefwereld.

Dialogoog is een wezenlijk onderdeel van hulpverlening. Daarbij is een evenwichtige situatie belangrijk; noch hulpverlener noch hulpvrager mag domineren. Vaak nemen hulpvragers, omwille van trauma, slechte ervaringen, et cetera een gesloten houding aan.²¹¹ In hulpverleningsjargon dient men dan eerst te *joinen* opdat men een ‘mandaat’ verwerft; wat zoveel betekent als de tijd nemen die nodig is (gaande van een kwartier tot maanden of meer) om de andere beter te leren kennen, maar ook jezelf te kennen te geven, om dan vanuit die vertrouwensband (en grondontmoeting) verder te gaan.²¹² Sociale problemen gronden vaak in gebrekkige of ontbrekende “Ik-Jij”-relaties, want hulpvragers

²⁰⁴ Buber M., *I and Thou*, pp. 53-54.

²⁰⁵ In dat opzicht zijn ook werkgever en werknemer verwickeld in een monoloog, daar men het onderwerp van hun gesprek (hier “de productie”) laat primeren boven de persoon (maar niet de positie van de persoon) waartegen men spreekt. Beide heren hebben een (ondergeschikte) “Ik” maar draaien rond eenzelfde “Het”.

²⁰⁶ Störig H.J., *Geschiedenis van de filosofie*, pp. 648.

²⁰⁷ Vandaele H., *Syllabus ethiek*. Voor de hulpverlening betekent dit dat de sociaal werker eerst kennis maakt vanuit zijn persoon, daarna vanuit zijn functie als hulpverlener.

²⁰⁸ Vandaele H., *Cursus sociale filosofie*.

²⁰⁹ Eigen interpretatie van Mendes-Flohr P., *Martin Buber: A Contemporary Perspective*, p. 179.

²¹⁰ Oram M., Dialogue and Communicative Action – Buber’s Philosophy of Dialogue and Habermas’ Communicative Rationality, in *Naharaim* 6 (2012) 2, p. 285.

²¹¹ Vandaele H., *Cursus sociale filosofie*.

²¹² Delabie H., *Cursus gesprekstechnieken*, Kortrijk, Vives SAW, 2014-2015. Dit is een basisprincipe voor psychosociale begeleiding.

worden in hun omgeving dikwijls systematisch als “Het”-objecten benaderd. Deze vicieuze cirkel van kwetsuren is niet zelden het enige waarmee zij vertrouwd zijn, waardoor ook *hun* handelen daarop is afgestemd. Het valt dus voor dat hulpvragers de hulpverleners testen door hen op dezelfde kwetsende manier te benaderen waarmee zij benaderd werden. Het punt dat Vandaele maakt is dat sociaal werkers idealiter experts zijn in het doorbreken van dit soort monologen, in geloven dat kansen geven en kleine stappen zetten een relatieve verbetering kan opleveren. Door hulpvragers als relatief vrij te beschouwen, krijgen ze de vrijheid zich (gedeeltelijk) los te maken van hun context, en kunnen ze samen met de hulpverlener (en anderen) mens *worden*.²¹³ Merk het fundamentele verschil op met de zuivere neurofysiologie die geen ruimte laat voor invloeden verschillend van de hersenwerking. Consequente vertegenwoordigers dienen Bubers theorie daarom totaal te verwerpen.

Buber scheidt een mensbeeld waarin hij focust op de unieke ander. Vanuit zijn denken is hulpverlening enkel mogelijk als hulpverlener en hulpvrager elkaar in dialoog (en zonder formele omweg) *echt* ontmoeten. Die grondontmoeting zorgt voor een wisselwerking waarin de beide elkaar samen realiseren. Dit perspectief impliceert dat hulpverlening ruimte en tijd moet laten om deze interacties te laten plaatsvinden. Hij brengt het sociale binnen in sociaal werk en breekt daarmee de lans om de leefwereld te dekoloniseren van het systeem.

5.2 Nagy en de contextuele therapie

We situeren Nagy's therapie aan de hand van Buber en de systeemtherapie. Daarna staan we stil bij de belangrijkste principes en zijn relationele werkelijkheid, en wat dit betekent voor de hulpverlening.

De Hongaars-Amerikaanse psychiater Ivan Boszormenyi-Nagy stond aan de basis van de contextuele therapie,^{214,215} een vorm van psychotherapie. Hij werd sterk beïnvloed door Buber, waarvan hij het belang van de grondontmoeting, sterkte van verbondenheid en wederzijdse invloed die mensen op elkaar hebben onthoudt. Dit relationele aspect diept hij verder uit met de psychoanalyse waardoor hij, in navolging van Freud, rekening houdt met intrapsychische conflicten, maar daarnaast ook met interpersoonlijke conflicten. Vaak wordt hij gerekend tot de systeemtherapie, waarvan hij de principes gebruikt om de familie in therapie betrekken, maar met aandacht om de individuele eigenheid van de hulpvrager niet te onderwaarden.²¹⁶ Naar de systeemtherapie wordt vaak verwezen als relatie- of gezinstherapie, en deze kende een veelheid aan invloeden. Zo gaat

²¹³ Vandaele H., *Cursus sociale filosofie*.

²¹⁴ Boszormenyi-Nagy I. & Krasner B., *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*, Haarlem, De Toorts, 2008.

²¹⁵ Boszormenyi-Nagy I., *Grondbeginselen van de contextuele benadering*, Haarlem, De Toorts, 2000.

²¹⁶ Dillen A., *Ongehoord Vertrouwen. Ethische perspectieven vanuit het contextuele denken van Ivan Boszormenyi-Nagy*, Antwerpen, Garant, 2004, p. 19, 23-24.

men terug op de cybernetica; een tak van de biologie waarbij terugkoppeling²¹⁷ binnen een netwerk centraal staat, toegepast op familiale structuren. Onder invloed van het constructivisme en het postmodernisme ging de focus liggen op communicatie als betekengever en werd de werkelijkheid als een sociale maar bovenal relatieve constructie beschouwd. Men is sceptisch over waarheids- en oorzakelijkheidsclaims.²¹⁸ De contextuele therapie lijkt een eclecticisch allegaartje aan stromingen, maar ze is praktisch zeer werkbaar²¹⁹ en nieuwe visies vinden er gemakkelijk hun ingang.

Met context bedoelt Nagy de “dynamische verbondenheid van een persoon met zijn of haar betekenisvolle relaties doorheen de generaties, naar verleden en toekomst”.²²⁰ Hij gaat verder dan Buber en bekijkt de mens vanuit intergenerationeel perspectief. Zijn sleutelbegrip is “loyaliteiten”²²¹, waarmee hij de verbondenheid over de generaties bedoelt. Dit valt niet normatief te interpreteren, zo is er bijvoorbeeld sprake van “negatieve loyaliteit” als het kind steeds het zwarte schaap was binnen het gezin en zich zo moet blijven uiten om respons te krijgen, of “existentiële loyaliteit”²²² wat betekent dat ieder kind onlosmakelijk verbonden is met zijn ouders maar evenwel niet om de geboorte gevraagd heeft. Het uitgangspunt bij Nagy is dat verstoorde verticale loyaliteiten (met oudere generaties) zorgen voor problemen in de horizontale loyaliteiten (met generatiegenoten). Voor die problematiek gebruikt hij de metafoer van de “balans tussen geven en nemen”²²³; een denkbeeldig boekhouding met verdiensten en verplichtingen die uit evenwicht is. “Als beide personen het eens zijn over de verhouding tussen geven en nemen is de balans in evenwicht.”²²⁴ Indien dit niet het geval is spreekt hij van “relationele schuld”²²⁵. In termen van Buber bekijkt Nagy de familie als een verzameling “Ik-Jij”- en “Ik-Het”-relaties, waarbij probleemsituaties ten gevolge zijn van een overgewicht aan deze laatste. Zijn therapie is erop gericht om verstokte dialogen weer op gang te trekken, vanuit de idee dat daarmee een heleboel andere problemen ook opgelost raken.

²¹⁷ Een eenvoudig voorbeeld is een thermostaat; vanaf een grenswaarde overschreven is stuurt hij een signaal (terug) naar de ontsteking. In sociale netwerken betekent dit dat beslissingen van een actor een invloed hebben op de andere actoren binnen het netwerk; of korter: iedereen beïnvloedt elkaar. Dit kan in kaart gebracht worden via een genogram.

²¹⁸ Savenije A., Van Lawick J. & Reijmers E., *Handboek Systeemtherapie*, Utrecht, De Tijdstroom, 2015, pp. 33-43.

²¹⁹ Tijdens mijn opleiding maatschappelijk werk werd regelmatig en diepgaand gefocust op de systeem- en contextuele therapie. En hoewel deze therapievorm moeilijk onder één noemer te plaatsen valt, zijn er toch veel zaken die algemeen toepasbaar zijn (zoals de grondhouding van de therapeut en de gespreksvoering). Hoe dit in de praktijk toegepast wordt is sterk afhankelijk van de therapeut, maar haar sterkte ligt erin dat er veel ruimte is voor eigen aanvoelen en interpretatie.

²²⁰ Uyttenhove N., *Methodiek systeemgerichte hulpverlening*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016. Voor dit stuk baseer ik mij overwegend op deze docent daar zij in de materie gespecialiseerd is, en omdat ik gedurende mijn stageperiode deze therapievorm via haar begeleiding en opdrachten uitgebreid heb kunnen verkennen.

²²¹ Boszormenyi-Nagy I. & Krasner B., *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*, pp. 30-31.

²²² Uyttenhove N., *Methodiek systeemgerichte hulpverlening*.

²²³ Ibidem

²²⁴ Ibidem. Dit wordt verhoudingsgewijs bepaald, omdat bijvoorbeeld kinderen, die het leven geschonken kregen van hun ouders, het equivalent niet kunnen teruggeven.

²²⁵ Ibidem

Om die relationele schuld beter te begrijpen staan we stil bij zijn concept van de “relationele werkelijkheid”²²⁶ met vier dimensies. De eerste is die van de feiten, gaande van de hulpvrager zijn financiële en biomedische status tot etnische afkomst et cetera. Als tweede is er de psychologische dimensie, waarin alle intrapersoonlijke elementen (en conflicten) zich bevinden. Ten derde is er de dimensie van de interactie; gaande van gezinsstructuren tot communicatie- en rolpatronen. De belangrijkste en overkoepelende dimensie is de relationele, daar alle voorgaande er een invloed op hebben en de hulpverlener van hieruit met de hulpvrager werkt. Het idee daarachter is dat elk individu de optelsom is van de elementen uit de vorige dimensies maar ze evenwel kan overstijgen door met deze te interageren. De relationele werkelijkheid is dus de ruimte waarin de hulpvrager zich situeert en waar hij verandering kan aanbrengen.²²⁷ Er is aandacht voor de mens en zijn omgeving.

Om in de hulpverlening deze verandering te realiseren dient de hulpverlener bij contextuele interventies enkele houdingen indachtig te zijn. Vooreerst is er het principe van de “veelzijdige partijdigheid”²²⁸; iedere (on)rechtstreekse betrokkene kan rekenen op dezelfde steun van de hulpverlener daar die niet in de positie is om te oordelen. Verder is het belangrijk te streven naar een hulpvrager die actie onderneemt om, emancipatorisch en empathisch, banden te sterken. Daarnaast is het belangrijk dat de hulpvrager immer op erkenning en “ontschuldiging”²²⁹ kan rekenen van de hulpverlener; dat betekent niet akkoord gaan met alles, wel proberen om alles vanuit de ander zijn standpunt te begrijpen. Bij dit alles is het belangrijk om een “moratorium”²³⁰ in te bouwen; een zone van tijd waarin de hulpvrager met de hulpverlener kan overleggen over het zetten van verbindende stappen.²³¹ De breuken worden gesitueerd door circulaire bevraging waarmee de hulpverlener in staat is de relationele werkelijkheid af te tasten. Toepassingsgebieden zijn legio, gaande van incest tot adoptie, scheidingen, psychische aandoeningen en zelfs suicidaliteit.²³² Hoewel deze therapie het familiale als uitgangspunt heeft, wordt begeleiding vaak om andere redenen opgestart. Het ingrijpende karakter van deze therapie maakt Nagy zelden populair²³³, maar het is een illustratie van de biomacht die hulpverlening uitoefent gezien talloze levensdomeinen worden betrokken.

Het doet Nagy oneer aan de blauwdruk van zijn therapie te beperken tot enkele alinea's. Toch kunnen we enkele belangrijke zaken concluderen. Vooreerst laat dit paradigma ruimte voor tal van andere perspectieven en is het in volle ontwikkeling. Ze zou kunnen geïnterpreteerd worden als de praktische

²²⁶ Boszormenyi-Nagy I. & Krasner B., *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*, pp. 59-60.

²²⁷ Uyttenhove N., *Methodiek systeemgerichte hulpverlening*

²²⁸ Boszormenyi-Nagy I. & Krasner B., *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*, pp. 325-326.

²²⁹ Ibidem, pp. 126-127.

²³⁰ Ibidem, pp. 365-366.

²³¹ Ibidem, pp. 346-348.

²³² Ibidem, pp. 431-449.

²³³ Uyttenhove N., *Methodiek systeemgerichte hulpverlening*

implementatie van de filosofie van Buber, waarbij de mens en ter uitbreiding de familiale anderen centraal staan. Het algemene doel is om verbindend te werken, vanuit de idee dat dit een positieve invloed heeft op diverse levensdomeinen, ook ver buiten het familiale. De hulpverlener profileert zich als 'niet-weter' en gaat samen met de hulpvrager op zoek naar mogelijkheden. Doordat ik gedurende mijn stage dagelijks met deze principes gewerkt heb, meen ik dat de contextuele therapie een kader schept dat veel problemen ten gevolge van het tweedimensionale mensbeeld kan counteren, ook buiten de psychiatrie. Men vertrekt onvoorwaardelijk vanuit de mens en zijn context, waarbij een grondhouding van respect en authenticiteit primordiaal is.

5.3 Peer-to-peer netwerken en commons

Bauwens' leven en werk focust op de post-kapitalistische samenleving en de implementatie van netwerken. Eerst situeren we zijn gedachtengoed en het principe van peer-to-peer. Daarna linken we dit met Negri en Hardt. Vervolgens passen we dit toe op Wikipedia en Occupy.

Bauwens begon zijn carrière in het management bij British Petroleum en Belgacom. Zijn groeiende wrevel tegenover de zakenwereld ten gevolge van het verwoestende neoliberalisme zette hem er toe aan om, geïnspireerd op de uiteen spating van de dotcomzeepbel in 2000 en de opkomst van web 2.0, na te denken over een nieuwe wereld. Na een grondige studie richtte hij de *Foundation for p2p Alternatives* op om peer-to-peer (p2p) netwerken te onderzoeken en promoten.²³⁴ Hij schetst de overgang van het Romeinse Rijk met zijn slaven naar het feudalisme met zijn lijfeigenen, met daarna de transformatie naar het kapitalisme gebouwd op arbeiders, en de uiteindelijke "derde productiviteitsrevolutie" naar de post-kapitalistische samenleving die stoelt op "peer-productie"²³⁵. Het peer-to-peer principe is vooral bekend in de informatica als manier om gegevens uit te wisselen, maar Bauwens bekijkt dit veel ruimer als zijnde een sociale structuur met maatschappelijke relevantie. "Peer-to-peer heeft betrekking op de capaciteit van mensen om als gelijken samen waarde te creëren zonder daarvoor toestemming te moeten vragen. [... Het] verwijst naar een relationele logica waarbij elk individu als burger kan bijdragen aan een gemeenschappelijk project."²³⁶ Het komt erop neer dat iedereen die wil (geïnspireerd op het gemeengoed) vanuit een individuele motivatie kan bijdragen aan de collectiviteit en daar ook de vruchten (van het werk van anderen) kan van plukken.

Zijn ideeën sluiten uitstekend aan op Negri en Hardt en hun nieuwe wereldorde (3.5). Zo is op vlak van arbeid de peer-productie een immateriële aangelegenheid bij uitstek, en kan "de kennisarbeider" tegenwoordig "zijn eigen productiemiddelen [bijvoorbeeld een computer maar ook een 3D-printer]

²³⁴ Bauwens M. & Lievens J., *De Wereld Redden. Met peer-to-peer naar een postkapitalistische samenleving*, Antwerpen, Houtekiet, 2014, pp. 179-180.

²³⁵ Ibidem, pp. 24-26.

²³⁶ Ibidem, pp. 21-22.

aanschaffen” met als gevolg een “deproletarisering”²³⁷ die de ambacht weer centraal stelt. Daarnaast herken ik elementen van hybridisering, aangezien bij *peer*-productie “de klassieke rolverdeling tussen arbeid en management” en tevens die tussen “producent en consument”²³⁸ wegvalt. Ook de “copernicaanse omwenteling”²³⁹, die ik hier beschouw als de onderschikking van het kapitaal aan de menigte, zie ik vertegenwoordigd via de *commons*. Dit zijn hulpbronnen van gezamenlijk beheer waarop geen afgebakende rechten bestaan, zoals oceanen, atmosfeer, en hier vooral (*peer*-geproduceerde) digitale informatie.²⁴⁰ Hij stelt dat in het kapitalisme goederen niet geproduceerd worden omdat ze nuttig zijn maar om te verkopen, terwijl bij de (post-kapitalistische) productie van *commons* passie primeert boven winst. De eventuele commerciële meerwaarde is ten gevolge (en niet omwille) van de gratis en universele beschikbaarheid van de *commons*.²⁴¹ Rechtstreekse gebruikswaarde zal dus primeren boven de ruilwaarde (die eerder middel is dan doel)²⁴², daar het *commons*-model niet steunt op schaarste maar op toereikendheid.²⁴³ Dit maakt dat we kunnen evolueren naar een samenleving waar de menigte (in plaats van externe aandeelhouders), hier “*commoners*”²⁴⁴, eigenaar zijn van de productiemiddelen die via *open source* patenten vrij toegankelijk zijn. Zo gebeurt over het netwerk een horizontale samenwerking die intensief en transparant is.²⁴⁵ Voorlopig primeert de logica van de *commons* echter nog niet boven de marktwerking²⁴⁶, aangezien “netarchische kapitalisten”²⁴⁷ zoals Facebook juist gericht zijn op die marktwerking (via advertenties et cetera) en daarmee een schaarste (aan informatie) creëren maar tegelijk ook miljarden investeren in de uitbouw van *peer-to-peernetwerken*. Naar analogie met Negri en Hardt, die stellen dat de subjectiviteit van de menigte het imperium kan omvormen, zou een druk van de *commons* de val van Facebook kunnen inleiden, waarna hun ruïnes²⁴⁸ kunnen dienst doen als basis voor een sterker net van *peer*-productie. Kortom, in mijn lezing van Bauwers zie ik de *peer-to-peernetwerken* als een compatibel deel van de nieuwe wereldorde van Negri en Hardt, met mogelijkheden om de *peer*-producerende menigte via de *commons* te versterken.

Een bekend, maar ook berucht, voorbeeld van *peer*-productie vinden we bij Wikipedia. Zoals andere *peer*-producenten hebben ze hun eigen systeem om *commons*, hier lemma's, te produceren. De

²³⁷ Ibidem, p. 32.

²³⁸ Ibidem, p. 40.

²³⁹ Devos R., ‘De vele levens van het kapitalisme - over biopolitiek’, in *De Uil van Minerva* 25 (2012) 4, pp. 229-231.

²⁴⁰ Bauwers M. & Lievens J., *De Wereld Redden. Met peer-to-peer naar een postkapitalistische samenleving*, p. 192.

²⁴¹ Ibidem, pp. 42-43. Wie aan *peer*-productie doet vertrekt altijd van *commons* om ze uit te breiden. Hij merkt daarbij op dat de ont koppeling tussen productie en loon een noodzakelijke voorwaarde is om te kunnen spreken van *peer*-productie.

²⁴² Ibidem, p. 67.

²⁴³ Ibidem, p. 72.

²⁴⁴ Ibidem, p. 90.

²⁴⁵ Ibidem, p. 91.

²⁴⁶ Ibidem, p. 106.

²⁴⁷ Ibidem, p. 49.

²⁴⁸ Denk hierbij aan informatie van gebruikers (persoonlijke gegevens, foto's et cetera) maar ook computermateriaal (servers, internetverbindingen, satellieten et cetera).

gemeenschap waakt over de kwaliteit van de artikels, maar vooral de *editors* houden zich er intensief mee bezig. De menigte kan eraan meewerken door het principe van de “equipotentialeit”²⁴⁹, wat betekent dat experts zich bezighouden met gespecialiseerde artikels, maar dat anderen eenvoudigere taken opnemen zoals het aanduiden van steden met meer dan 40.000 inwoners.²⁵⁰ Kennisproductie steunt dus op “antirendentalisme”²⁵¹, wat betekent dat gebrek aan diploma’s geen obstakel vormt om mee te werken. Het principe in *peer*-productie is dat iedereen naar zijn capaciteiten een waardevolle bijdrage kan leveren aan. Bauwers wijst ook op de problemen van het platform. Zo hekelt hij de bureaucratische structuur en de interne verdeeldheid. De “*inclusionists*” willen de drempel tot publicatie zo laag mogelijk houden terwijl de “*deletionists*”²⁵² strikte criteria willen hanteren. Wikipedia mag dan geen academische bron zijn, ze is er in korte tijd zeer behoorlijk in geslaagd kennis te verzamelen en verspreiden (niet in het minst in minder ontwikkelde landen).

Bauwers verwijst naar de *Indignados*, maar vooral *Occupy* als voorbeeld van een netwerkorganisatie. Men volgt wereldwijd hetzelfde model van actievoeren op pleinen zonder officiële leiders of woordvoerders. “Vaak kwamen actievoeders van de oude garde de bezetters de les spellen, raad geven, kritiek leveren. Maar alleen door actief deel te nemen of – in taal van *p2p* – door bij te dragen aan de politieke *commons* van *Occupy*, konden ze hun stem laten gelden in de beweging.”²⁵³ Bauwers merkt echter op dat de beweging ietwat is weggeëbd, maar door hun gebruik van *peer-to-peertechnologieën*, om onder meer live televisie te verspreiden, verwacht hij dat de beweging nog zal opflakkeren. Het punt is dat zij tijdens hun acties een werking konden organiseren waarin de markt ondergeschikt was aan de *commons* (zo verkregen zij via een landbouwer uit hun netwerk voedselvoorraden, maar dit had als gevolg dat de (arme) lokale straatverkopers hun omzet zagen dalen, waarna zij via *crowdfunding*²⁵⁴ de verkopers hun verliezen gecompenseerd hebben).²⁵⁵

Terwijl Buber focust op de dialogische relatie, Nagy op de contextuele relatie, zo verwijst Bauwers naar de netwerkrelatie. Iedereen die wil kan meestappen in een *peer-to-peernetwerk* om op vrije basis bij te dragen aan *commons* (of gemeengoed) die hem of haar interesseren. Naarmate dit netwerk omvangrijker wordt creëert het belangrijke sociale structuren die relevant zijn in de nieuwe wereldorde van Negri en Hardt. De *commons* kunnen hierin geplaatst worden als de nieuwe vorm van kapitaal, waar niet de ruilwaarde maar wel de gebruikswaarde primeert. Aangezien de menigte deze *commons* zowel produceert als benut zullen zij de referentie zijn voor de waarde en kwaliteit ervan. Wikipedia

²⁴⁹ Ibidem, pp. 35-37.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Ibidem, pp. 140-141.

²⁵³ Ibidem, pp. 105-106.

²⁵⁴ Dit is een geldinzamelactie die online gecoördineerd wordt, en waar iedereen een kleine bijdrage gevraagd wordt.

²⁵⁵ Bauwers M. & Lievens J., *De Wereld Redden. Met peer-to-peer naar een postkapitalistische samenleving*, pp.105-106

kan beschouwd worden als een voorloper op dit principe. Hier kan iedereen de informatieve *commons* vrij raadplegen en aanvullen. Protestbewegingen zoals *Occupy*, die politieke gerichte *commons* (peer-)produceren, kunnen zichzelf organiseren en opereren zonder onderschikking aan de vrije markt, en bovendien op globaal niveau. *Peer-to-peer*netwerken biedt iedereen de mogelijkheid om relaties aan te gaan met initiatieven waarmee men voeling heeft.

5.4 Een kritisch-ethisch perspectief

We bekijken de relationele ethiek met grondwaarde en –houding, en passen toe op Nagy en Bauwers.

Eerder (4.3) zagen we hoe Vandaele vanuit een kritische benadering de dogmatiek in de hulpverlening kon doorprikken. Hier is tevens een ethisch perspectief aan verbonden waarvan ik meen dat ze aansluit bij het relationele mensbeeld. Juist dat relationele maakt dat het formuleren van dé grondwaarde lastig is aangezien die “slechts in relatie met bepaalde contexten relevant is”²⁵⁶. Werken met mensen is dermate complex dat een standaardwaarde onhoudbaar is, maar dat via overleg met alle betrokkenen partijen “beperkingen én mogelijkheden”²⁵⁷ kunnen afgetoetst worden. De hulpverlener zijn grondwaarde is niet noodzakelijk dezelfde als van de hulpvrager, maar ze kan wel zo “relevant”²⁵⁸ mogelijk worden ingevuld. Die relevantie begrijp ik als de zoektocht naar overtuigingen waarin idealiter allen zich gedeeltelijk in kunnen vinden om van daaruit het gesprek te laten evolueren. “Waardigheid en relationaliteit”²⁵⁹ zijn termen die allicht de beste suggestie geven van grondwaarden die aansluiten bij het kritisch-ethisch perspectief. De zwakte van het ontbrekende standaard kader van waarden en normen brengt met zich de sterkte mee dat dit kader in iedere (unieke) situatie opnieuw overdacht kan worden. Het individu schiet dus tekort om dé grondwaarde te formuleren, maar kan met de betrokken streven naar (deel)grondwaarden als uitgangspunt van een begeleiding.

Dit maakt dat ook het scherpstellen van dé grondhouding niet mogelijk is, wat evenmin betekent dat de ene houding niet beter kan zijn dan de andere. Vandaele stelt dat de enige instrumenten die je als hulpverlener bezit samenhangen met je persoonlijkheid, waardenkader en eigen (historische) context, wat maakt dat je “niet niet-ethisch”²⁶⁰ kunt handelen. Amoreel gedrag is daarom niet mogelijk (maar (im)moreel gedrag wel). “De praktijk is: in relatie met de cliënt, de confrontatie met ons zelf durven aan gaan.”²⁶¹ Zelfreflectie is daarom als hulpverlener misschien één van de belangrijkste werkinstrumenten, overigens een vaardigheid waar tijdens de opleiding ruim op gefocust werd. In mijn

²⁵⁶ Vandaele H., *Cursus Ethiek*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016, p. 10.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ Ibidem, p. 11.

²⁵⁹ Ibidem, p. 12.

²⁶⁰ Ibidem, p. 13.

²⁶¹ Ibidem, p. 14.

stagepraktijk combineerde ik dit met houdingen zoals empathie, openheid, authenticiteit et cetera, wat het kritisch-ethisch perspectief ruimte laat om werkbaar te zijn. In zorgorganisaties hanteert men, hulpverleners en doelgroep in beschouwing nemende, een visie- en missietekst²⁶² als een soort collectieve grondhouding voor hun werking. Het vastleggen van een universele grondhouding is onmogelijk, maar omdat het werkveld zo divers en vaak delicaat is brengt hulpverleners zonder aandacht voor grondwaarden en de daaruit volgende grondhoudingen risico's met zich mee.²⁶³ Grondhouding is kwestie van ontwikkeling, waar reflectie en regelmatige bijschaving bouwstenen zijn.

Deze kritisch-ethische benadering sluit aan bij de principes van Nagy. "Contextuele therapie [neemt] een *integratieve houding* aan. De therapie stelt dat een echt allesomvattend begrip van het menselijk bestaan onherroepelijk is samengesteld uit zowel individuele als relationele werkelijkheden. [...] Gegeven de complexiteit en de intensiteit van het tussenmenselijk gebied dat hij of zij zal betreden, zal de beginnende [hulpverlener] waarschijnlijk worstelen met zijn eigen onzekerheden en afweer."²⁶⁴ Doordat de hulpverlener in deze therapie een houding van 'niet-weten' aanneemt, dient hij telkens opnieuw stil te staan bij zijn grondwaarden- en houdingen. Mijn ervaring leerde dat dit een vaardigheid is die men doorheen de tijd kan verbeteren. Ook Bauwers is kritisch als hij zegt dat hij niet "'het' verhaal, maar 'een' verhaal"²⁶⁵ wil brengen. Zoals we eerder zagen kwam zijn project dan ook voort uit een onvrede nadat hij zijn grondwaarden in vraag stelde. Zijn bedrijf begeeft zich op het technologische veld maar hun aanpak is integraal. "Voor ons staat de relationele dynamiek van p2p centraal, niet de technologie."²⁶⁶ Dat maakt verbinden één van zijn doelen, en zijn bedrijf een plaats van dialoog. En uiteraard is heel de *peer-productie van commons* een collectieve aangelegenheid.

Het kritisch-ethische perspectief maakt het mogelijk om het relationele in de hulpverlening centraal te stellen. Deze ethiek is niet absoluut geldig, maar kent grenzen. Dat maakt dat het niet mogelijk is om dé grondwaarde te formuleren, aangezien die juist met alle betrokkenen dient besproken te worden. Het zijn juist die grenzen die hulpverlening in een, door allen (relatief) aanvaarde, richting kunnen sturen, waarbij vermeden wordt externe principes *gratuit* te aanvaarden. De grondhouding van de hulpverlener is variabel en afhankelijk van de situatie, en zelfreflectie maakt het mogelijk deze bij te schaven. De persoonlijke houding is dus een dynamisch gegeven, waardoor de hulpverlener voor zichzelf doorheen de tijd betere fundamenten of principes kan opbouwen. Nagy en Bauwers nemen deze principes over in hun contextuele en netwerkbenadering. Zo houden ze ruimte om hun theorieën verder uit te bouwen, zonder daarbij hun eigen doel, namelijk verbinden, voorbij te schieten.

²⁶² Cox N., *Cursus Werken in een organisatie*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016.

²⁶³ Vandaele H., *Cursus Ethiek*, Kortrijk, Vives SAW, 2015-2016, p. 13.

²⁶⁴ Boszormenyi-Nagy I. & Krasner B., *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*, p. 22, 27.

²⁶⁵ Bauwers M. & Lievens J., *De Wereld Redden. Met peer-to-peer naar een postkapitalistische samenleving*, p. 12.

²⁶⁶ Ibidem, p. 170.

5.5 Deelbesluit: de relatie als mogelijkheid

In dit hoofdstuk hebben we gezocht naar hoe een relationeel mensbeeld kan tegemoetkomen aan de problematieken ten gevolge van het tweedimensionale mensbeeld.

Het filosofische fundament konden we vinden bij Buber, die op microniveau een strikt onderscheid maakt tussen subject-subject en subject-object relaties. Hij stelt dat het alleen via die eerste mogelijk is om echt contact te maken met de andere, en wijst op het belang daarvan. Het punt hierbij is dat vele menselijke contacten 'verscholen' subject-object relaties zijn, waardoor er geen waardevolle ontmoeting plaatsvindt. Voor Buber is het onmogelijk om zo de (existentiële) dialoog aan te vangen.

Nagy vertrekt vanuit dit principe in zijn uitbouw van de contextuele therapie. Daarbij wordt vertrokken van de andere, maar gekaderd in de familiale context. Om dit goed te begrijpen construeert hij op mesoniveau de relationele werkelijkheid waarin hij naast de familie ook biologie, psychologie en interactie met anderen en omgeving in beschouwing neemt. Het idee dat hierachter schuilt is dat (sociale en psychiatrische) problematieken enkel kunnen begrepen worden wanneer de hulpvrager uitgebreider bekeken wordt dan enkel zijn individu. Verbindend werken kan veel problemen oplossen.

Bauwers steunt op dezelfde verbindende principes maar vertrekt op macroniveau van buiten de hulpverlening. Hij ziet mogelijkheden voor het individu (*peer*) om in een technologische collectiviteit (*peer-to-peer*-netwerken) samen te werken aan het gemeengoed (of *commons*). De centrale stelling is dat zo zaken gerealiseerd worden zonder invloed van de neoliberale marktwerking. Soortgelijke projecten zijn vandaag reeds aanwezig, maar nog in ontwikkeling. Analyse leerde dat deze netwerken binnen de theorie van Negri en Hardt een manier zijn om de menigte te versterken en te laten samenwerken.

Via Vandaeles ethiek is het op metaniveau mogelijk om de benaderingen van Nagy, Bauwers, en vele anderen die hier onbesproken zijn, op een kritische manier te kaderen. Voor hulpverlening betekent dit dat een sociaal werker nooit zomaar alleen kan handelen, maar dat zijn of haar acties altijd voortkomen uit een wisselwerking. Het principe is dat iedere persoon en iedere situatie relatief anders is, waardoor zelfreflectie onvermijdelijk is. Het begrensde karakter van deze ethiek schept de mogelijkheid het individuele te overstijgen om zo op collectieve schaal te opereren waarbij niemand domineert.

Het relationele mensbeeld verschilt fundamenteel van het biologische en het economische. We zagen dat de laatstgenoemde het emotionele en sociale aspect van het sociaal werk ondermijnen met alle gevolgen van dien. Deze korte studie leert dat dit relationele perspectief juist aan verschillende van die problemen kan tegemoetkomen. De daarvoor benodigde tijd en ruimte wordt echter opgeslorpt door de andere mensbeelden. Het relationele mensbeeld verschilt fundamenteel gezien ze zichzelf beschouwt als een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor goede hulpverlening.

6. Besluit – De (on)mogelijkheid van hulpverlening?

Ik begon met het uitgangspunt dat sociaal werk een gediversifieerde sector is in een maatschappij die naar zichzelf op zoek is. Probleemanalyse leert dat op microniveau hulpverleners en hulpvragers een negatieve impact ervaren van professionalisering en mechanisering. Op mesoniveau vertaalt zich dat naar zorgorganisaties die neoliberaliseren en verwetenschappelijken. Dit sluit op macroniveau aan bij een maatschappelijke context van dominante marktwerking en wetenschapsfundamentalisme. Het tweedimensionale (economische en biologische) mensbeeld is de beginthese van deze scriptie.

Deze these linkte ik aan Habermas' stelling dat de leefwereld gekoloniseerd wordt door het systeem. In het sociaal werk ontstaat op metaniveau een omgekeerde evenredigheid; de expansieve invloed van het economische en het biologische zorgt voor een daling van het sociale aspect. In termen van Habermas staat het communicatieve handelen onder druk van het instrumentele handelen, met sociale problemen tot gevolg. Protestbewegingen zoals Hart boven Hard proberen een buffer te zijn voor die druk. Desondanks wordt sociaal werk door de stijgende complexiteit steeds rationeler.

Daarna legde ik de focus op het economische aspect door sociaal werk te kaderen binnen het post-fordistische kapitalisme van Negri en Hardt. Daar is hulpverlening, naar Foucault, een vorm van biomacht. Dat maakt van sociaal werk en psychiatrie maatschappelijke instituties die bevolkingsgroepen controleren en sturen. In hun rol als biopolitieke actor zijn ze evenwel afhankelijk van het beleid met haar neoliberale agenda. Om deze machteloosheid te doorbreken stel ik dat sociaal werk nood heeft aan een collectieve visie. Zo kunnen sociale problemen structureler aangepakt worden.

Vervolgens formuleerde ik een kritiek op het biologische aspect door de zuivere neurofysiologie te linken aan de psychiatrische praxis. Vertegenwoordigers van de neurologie zijn dogmatisch in hun deterministische kijk op de hersenen. Een praktijktoets wijst uit dat deze benadering ontoereikend is om cruciale onderdelen van hulpverlening te realiseren. Vandaele maakt het via de kritische filosofie mogelijk om bewustzijn en gedrag een relatieve vrijheid toe te schrijven. Mijn oordeel is dat de psychotherapie hieraan tegemoet komt, maar een equilibrium met de neurofysiologie is voorlopig veraf.

Afrondend schetste ik de mogelijkheid van een relationeel mensbeeld om het sociale opnieuw binnen te brengen in sociaal werk. Buber biedt een filosofisch fundament door de, toegepast op sociaal werk, grondontmoeting tussen hulpverlener en hulpvrager centraal te stellen. Via de contextuele therapie brengt Nagy de (familiale) context binnen als uitgangspunt van hulpverlening. Vanuit een andere hoek ziet Bauwers mogelijkheden om via netwerken op globale schaal verbindend te werken. Vandaele kadert dit binnen een ethiek waar reflectie en waardigheid bouwen aan een relevante hulpverlening.

In deze conclusie rest mij enkel nog zelf te reflecteren op wat dit alles nu betekent voor een waardige hulpverlening. Het lijkt mij dat sociaal werk moeite heeft om een koers te varen waar zij zelf achter staat. Externe invloeden die zich dominant opstellen vallen moeilijk te rijmen met waar de sector voor staat. Interne elementen zijn medeverantwoordelijk. Hulpverleners tonen weliswaar inzet, motivatie en strijdvaardigheid, maar slagen er niet in een collectieve visie te vormen waar iedereen achter staat. Nochtans houden actiegroepen, organisaties, academici, et cetera zich daar wel mee bezig.

Ook ik ben niet in staat die collectiviteit te organiseren, maar meen daaromtrent wel een suggestie te kunnen doen. Op globaal niveau houdt de *International Federation of Social Workers* zich bezig met het vormen van een definitie van sociaal werk, en in ons taalgebied brengt de Canon Sociaal Werk de historiciteit en omvang van de sector in kaart. Tussen beide projecten, en hun principes, schuilt een kloof die gedicht kan worden via netwerkvorming. Het speculatieve idee is om, via netwerken, een globale canonvorming te organiseren met alle betrokken partijen. Zo komt er een gezamenlijk forum om samen aan dat waardenkader te werken. De huidige acties lijken aan te tonen dat hier vraag naar is. Het streefdoel lijkt me geen afwerkte structuur te zijn, maar wel een adaptief platform gebaseerd op de praktijk. De afwezigheid van een totale visie biedt de mogelijkheid om vaak bij te sturen.

Concreet lijkt het mij verder belangrijk dat sociaal werkers trouw blijven aan zichzelf. Hier doe ik niet laks over, want *het buikgevoel* dat hulpverleners doorheen de jaren ontwikkelen is in het praktijkveld vaak een essentiële vaardigheid om aan hulpverlening te doen. Tegen de trend in blijft het daarom belangrijk tijd en ruimte te zoeken om er samen met collega's aan te bouwen. Mijn inziens zal het *fingerspitzengefühl* dat daaraan te pas komt zich onderscheiden door haar vermogen om de tand des tijds te doorstaan, iets wat ze eigenlijk al deed. Een sceptische houding maakt het mogelijk om zichzelf – als hulpverlener maar ook als organisatie – constant in vraag te stellen, bij te schaven waar nodig, en kritisch op te stellen tegen externe dominante trends. Deze woorden zijn waardevoller dan ze origineel zijn, want naar mijn mening liggen ze in lijn met de boodschap van alle auteurs waarmee ik begonnen ben, en (zoals deze scriptie bewijst) ook met wat ik de afgelopen drie jaar geleerd heb.

Over de mogelijkheid van hedendaagse hulpverlening ben ik optimistisch, want sociaal werk is een weerbare en maatschappelijk belangrijke sector. De vele gezichten die ze doorheen de jaren aannam zijn een bewijs van haar aanpassingsvermogen, en ook nu valt een transformatie niet te vermijden. Ik maak mij sterk dat de wil en middelen hiervoor beschikbaar zijn, en stel er mijn hoop op dat de evoluties haar ten goede komen. De vele problemen waarmee zij in aanraking komt zijn bewijs van haar relevantie. Sociaal werk is lang niet stervende, maar de mensen moeten haar levendig houden.